
ПЕРЕКЛАДИ

Костянтин ВЕТОШНИКОВ*
Kostiantyn VETOSHNYKOV**

УДК 271

DOI: 10.35332/2411-4677.2024.24.11

**НАДАННЯ ДОЗВОЛУ
НА ВИСВЯЧЕННЯ КИЇВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА
МОСКОВСЬКОМУ ПАТРІАРХУ В 1686 РОЦІ*****

**GRANTING PERMISSION TO PROMOTE
THE KYIV METROPOLITAN TO THE
MOSCOW PATRIARCH IN 1686******

Київська митрополія спочатку була єдиною єпархією Вселенського Престолу, однак через політичні обставини її часто ділили на дві або три митрополії. Після падіння Константинополя в 1453 р. частина цієї єпархії, Московське князівство, відокремилася від спілкування із Церквою-Матір'ю, але Київ усе ще мав канонічних митрополитів, призначених Вселенським Патріархатом. Таке становище Церкви в Московській Русі не було вирішене аж до заснування Московського патріархату в 1589 р., події, яка також збіглася зі створенням канонічної єпископської кафедри в Москві.

Після часткового підкорення України Московська держава вжила заходів, щоб поставити Київську митрополію під контроль Московського патріарха. У російських архівах збереглося десять документів, нібито виданих Вселенським Патріархатом, у тому числі один грецький оригінал, дві грецькі копії та решта лише в російському перекладі; усі ці документи були опубліковані. Отже, ми не знайшли жодної згадки на цю тему ні в архівах Вселенського Патріархату, ні в архівах великого логофета Аристарха Ставракіса (Апостольська бібліотека Ватикану, яка скопіювала лише два пере-

* Доктор історії, науковий співробітник Бібліотеки візантиністики (College de France, Париж, Франція).

** Doctor of History, Research Fellow at the Bibliothèque de Byzantinistes (College de France, Paris, France).

*** Скорочену версію історичного дослідження було опубліковано у часописі «Церква і суспільство» №1(3) 2024, С. 59–67.

**** A reduced version of the historical investigation was published in the journal «Church and Society» №1(3) 2024, pp. 59–67.

клади з російської мови), ні у виданнях патріарших актів, ні в грецьких наративних джерелах поствізантійського періоду.

Документи (назви російськомовних перекладів)¹:

I. Лист Вселенського патріарха Діонісія IV до патріарха Московського Йоакима, у якому висловлюється згода на підпорядкування Київської митрополії патріарху Московському, травень 1686 р., зберігся в рос. перекладі².

II. Лист Вселенського патріарха Діонісія IV до гетьмана Самойловича про передачу Київської митрополії під юрисдикцію Московського патріарха, 9 травня 1686 р., зберігся у рос. перекладі³.

III. Лист Вселенського патріарха Діонісія IV до російських імператорів Іоанна і Петра Олексійовичів та царівни Софії Олексіївни з висловленням згоди на підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху, травень 1686 р., грец. мовою та рос. переклад⁴.

IV. Синодальна грамота Вселенського патріарха Діонісія IV російським імператорам Іоанну та Петру Олексійовичам і царівни Софії Олексіївни з висловленням згоди на підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху, червень 1686 р., зберігся в рос. перекладі⁵.

V. Синодальна грамота Вселенського патріарха Діонісія IV до Йоакима, Патріарха Московського, з висловленням згоди на підпорядкування Київської митрополії патріарху Московському, червень 1686 р., отримана в грец. копії, та рос. переклад⁶.

VI. Лист Вселенського патріарха Діонісія IV до гетьмана та інших членів Церкви Південної Русі (України), щоб вони підкорялися Київському митрополиту, червень 1686 р., в рос. перекладі⁷.

VII. Лист Вселенського патріарха Діонісія IV про підтвердження Гедеона Четвертунського, висвяченого (sic!) Москов-

¹ Детальніше про тексти та видання, а також бібліографію на цю тему див.: Ченцова, В., Синодальное решение 1686 г., с. 89–93. Документи були видані з історичними коментарями також у двох інших працях: *Воссоединение Киевской митрополии*; Ченцова, В., *Киевская митрополия*.

² АЮЗР, 1/IV, с. 166–168.

³ АЮЗР, 1/IV, с. 169–171.

⁴ СГГД, IV, с. 509–514 (грец. текст і рос. переклад); АЮЗР, 1/IV, с. 172–176 (лише переклад).

⁵ СГГД, IV, с. 514–517; АЮЗР, 1/IV, с. 177–182.

⁶ СГГД, IV, с. 517–519 (тільки переклад); Ченцова, В., Синодальное решение, с. 100–104 (грец. текст і рос. переклад).

⁷ АЮЗР, 1/IV, с. 182–183.

ським патріархом на митрополита Київського, червень 1686 р., зберігся в рос. перекладі⁸.

VIII. Синодальна грамота Вселенського патріарха Діонісія IV про визнання і послух Гедеону Четвертинському як митрополиту Київському, червень 1686 р., зберігся в рос. перекладі⁹.

IX. Грамота Вселенського патріарха Діонісія IV, що уповноважує гетьмана і всіх церковних і цивільних достойників обрати митрополита Київського та відправити його до Москви для висвячення, червень 1686 р. (?), у грецькій копії та рос. перекладі¹⁰.

X. Лист Діонісія, колишнього патріарха Константинопольського, до Йоакима, патріарха Московського, у якому міститься інформація про те, що Діонісій був звільнений із патріаршества через поступку Київської митрополії Московському патріархату, з проханням до імператорів вести війну проти мусульман для захисту православних, 1688 р., у рос. перекладі¹¹.

Аналіз документів

«Надання» Київської митрополії, згідно з документами, відбулося на прохання государів Росії, патріарха Московського та гетьмана України, за згодою Османської держави, через «віддаленість місця» й «битви, що відбувалися між двома великими імперіями».

Запит від російської влади

Про те, що про «надання» Київської митрополії просила московська влада, згадується в кількох документах, наприклад, у листі до патріарха Московського повідомляється: «*ти писав листа до нашої посередності, оголошуючи про предмет Київської митрополії, тобто Київської єпархії, з проханням... імператорів... бо імператори шукали Київської митрополії*»¹². Це ж повторюється і в листі на ім'я гетьмана Самойловича: «*пишеш, що митрополію Київську, через надмірні відстані між місцями і через війну, яка відбувається між двома вельми великими імперіями... ворог віри благочестивих і православних християн, диявол, посіяв у цій єпархії бур'яни... і ви оголосили про це високості спо-*

⁸ АЮЗР, 1/V, с. 184–186.

⁹ АЮЗР, 1/V, с. 186–189.

¹⁰ Ченцова, В., Синодальное решение, с. 105–107 (грец. текст і рос. переклад); АЮЗР, 1/V, с. 189–191 (рос. переклад).

¹¹ АЮЗР, 1/V, с. 191–193.

¹² «*Писалъ еси къ нашей мърности граммоту, изъявляя яже о Киевской митрополіи, сиречь о єпархіи Киевской, по прошенію ... царей ... Искаху бо ... цари сію Киевскую митрополію*», (I) АЮЗР, 1/V, с. 166–167.

кійної та найправославнішої Великої імперії Московської, і ви подали патріаршій величності Вселенського престолу, щоб, якщо можливо, ця митрополія Київська була поблажливо підпорядкована владі Блаженнішого патріарха Московського, щоб митрополит Київський, обраний тими, хто підпорядкований цій кафедрі [Київській], був висвячений ним [патріархом Московським]. Це прохання ... імператори Московії представили нашої посередності поважними і царськими грамотами і з великим клопотанням просили його [митрополита Київського]»¹³. Далі в документі сказано: «І так було виконано імператорське прохання й прохання вашого вельможності»¹⁴.

У своєму листі до російських імператорів патріарх також зазначає, що про це просили саме вони: «Ось чому нам були подані високоповажні грамоти вашої імперії, Богом захищеної, спочатку сповіщаючи про ваш мирний і переможний стан, а потім повідомляючи про те, що сталося в Київській єпархії, тобто про те, що через надзвичайну віддаленість цього місця і через боротьбу, яка виникає між двома великими імперіями, не було дано дозволу Патріаршій Величності Вселенського Престолу на висвячення істинного Митрополита Київського¹⁵, після чого ця єпархія залишилася захищеною, за звичаєм, який панував із самого початку, перебуваючи під його управлінням і довгий час залишаючись без пастиря; ворог благочестивої і точної, і правдивої, і святої, і непорочної віри благочестивих і православних християн, диявол, злісною¹⁶ зброєю посіяв серед цих отар багато куколю й багато терня, до такої міри, що навіть пшениця, тобто благочестя, мало не заглушилася¹⁷, якби ваша найправославніша імператорська влада не повстала і не зажадала, щоб ця Київська єпархія була підпорядкована найсвятішому патріаршому престолу Москви з тим, щоб, коли виникне потре-

¹³ «Пишете, яко митрополія Кіевская ... ради же безмѣрнаго отстоянія мѣста и ради приключившихся посредѣ двухъ величайшихъ царствъ войны... врагъ ... благочестивыхъ и православныхъ христіанъ вѣрны дѣволъ куколи всѣя въ ... сей епархіи... и къ превъисокости тишайшаго и православнѣйшаго и величайшаго царствія Московскаго извѣстили есте, и къ патріаршескому величества престолу вселенскому доносили есте, се есть то: аще возможно есть митрополіи сей Кіевской подклонити снизходително подѣ власть блаженнѣйшаго патріарха Московскаго, яко хиротонисатися отъ него митрополиту Кіевскому, котораго нибудь изберутъ подлежащаго престолу сему. Которое прошеніе ... цари Московскіе къ нашему умѣренію черезъ честныя и царскія грамоты донесли намъ, с великимъ прошеніемъ утверждѣнія ея просили», (II) АЮЗР, 1/V, р. 170.

¹⁴ «И сице совершися царское прошеніе, и вашего превосходительства», (II) АЮЗР, 1/V, р. 171.

¹⁵ Це повиненна бути *ἐκδοσις*, дозвіл на обрання та висвячення або переміщення митрополита; докладніше про *ἐκδοσις* див. нижче.

¹⁶ У рос. перекладі лютою.

¹⁷ Див. Луки 8:7.

ба у висвяченні гідної людини, обраної тими, хто підпорядкований цій митрополії, єпископів¹⁸, архимандритів, ігуменів, священників, ієромонахів, ченців, знатних осіб та інших, із дозволу і на запрошення славного гетьмана свого часу, який там перебуває, блаженніший патріарх Московський і всієї Русі має дозвіл¹⁹ висвятити цю особу згідно з приписами церковним²⁰, і поставити його істинним, законним і канонічним митрополитом Київським з усіма його привілеями, і дати йому так званий акт на пергаменті, у якому письмово обумовлено все, що кожен з архиєреїв має право робити у своїй єпархії»²¹. Тут слід зазначити, що в тексті чітко виокремлюється, що патріарх Московський повинен діяти через дозвіл («має дозвіл висвячувати» / «ἔχη ἄδειαν ... χειροτονεῖν», «може з дозволу²² висвячувати» / «ἔχη ἐπ' ἀδείας χειροτονεῖν»), а митрополит відповідно до своїх прав («усе, що кожен з ієрархів має право здійснювати у своїй єпархії» / «ἅπερ ἕκαστος τῶν Ἀρχιερέων ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ ἔχει ἐπ' ἐξουσίας ἐκτελεῖν»).

Синодальний лист, адресований імператорам, містить те саме нагадування: «оголосити вам, щодо Київської митрополії, що згідно з писаннями ваших імператорських грамот, а також за спільним проханням із найяснішим гетьманом Війська Запорозь-

¹⁸ У рос. перекладі архиєпископи.

¹⁹ У рос. перекладі вільний.

²⁰ У рос. перекладі традиції та приписи.

²¹ «ὅθεν καὶ γράμματα σεπτὰ τῆς Ὑμῶν Θεοφρουρήτου Βασιλείας προσηνέχθησαν ἡμῖν, ἐν πρώτοις τὴν εἰρηνικὴν καὶ νικητικὴν Ὑμῶν κατάστασιν ἐξαγγέλλοντα· εἶτα τὸ περὶ τὴν παροικίαν Κιόβου συμβεβηκὸς διατρανοῦντα, ὅτι δηλαδὴ διὰ τὸ ὑπερβολικὸν τοῦ τόπου διάστημα, καὶ διὰ τὰς μεταξὺ τῶν δύο μεγίστων Βασιλείων συμβάσας μάχας, οὐκ ἐδόθη ἄδεια παρὰ τῆς Πατριαρχικῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου μεγαλειότητος χειροτονηθῆναι γνήσιον Μητροπολίτην Κιόβου, μετὰ τὸ μείναι ἀπροστάτευτον τὴν παροικίαν ταύτην κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐπικρατήσασαν συνήθειαν, ὡς ὑποκειμένης τούτῳ, καὶ μεινάσης πρὸ χρόνου πολλοῦ ἀποϊμάντου, ὁ ἐχθρὸς τῆς εὐσεβοῦς καὶ ὀρθῆς καὶ ἀληθοῦς καὶ ἀγίας καὶ ἀμωμήτου τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων Χριστιανῶν [πίστεως] διάβολος δι' ὀργάνων πονηρῶν τῇ ποίμνῃ ταύτῃ ζηζάνια ἀμύπολλα ἐγκατέσπειρε, καὶ ἀκάνθας ὅτι πλείστας, ὥστε μικροῦ δεῖν καὶ τὸν σίτον ἐναπέπνιξαν ἄν, ἦτοι τὴν εὐσέβειαν, εἰ μὴ τὸ Ὑμέτερον Βασιλικὸν ὀρθοδοξότατον Κράτος πρὸς ἀμύναν ἐξεγερθεῖ ἄν καὶ ἠτούντο τὴν παροικίαν ταύτην Κιόβου ὑποταχθῆναι ὑπὸ τὸν ἀγιώτατον Πατριαρχικὸν τῆς Μοσχοβίας θρόνον, ὥστε ἠνίκα παρεπίπτῃ χρεια χειροτονίας πρόσωπου ἀξίου, τοῦ ἐκλεχθισομένου παρὰ τῶν ὑποκειμένων τῇ Μητροπόλει ταύτῃ Ἐπισκόπων, Ἀρχιμανδριτῶν, Ἡγουμένων, ἱερέων, ἱερομονάχων, μοναχῶν, ἀρχόντων καὶ λοιπῶν, ἀδεία καὶ προτροπῇ τοῦ κατὰ καιροῦς ἐκεῖσε περιφανεστάτου Χατμάνου, ἔχη ἄδειαν ὁ κατὰ καιροῦς μακαριώτατος Πατριάρχης Μοσχοβίας καὶ πάσης Ῥωσσίας χειροτονεῖν τοῦτον κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διατύπωσιν, καὶ ἀποδεικνύναι γνήσιον καὶ νόμιμον καὶ κανονικὸν Μητροπολίτην Κιόβου μετὰ τῶν αὐτοῦ προνομίων, καὶ ἐγχειρίζειν αὐτῷ τὴν ἐν μεμβράναις λεγομένην πράξιν, ἣτις διαλαμβάνει ῥητῶς ἅπερ ἕκαστος τῶν Αρχιερέων ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ ἔχει ἐπ' ἐξουσίας ἐκτελεῖν», (III) СГГД, IV, с. 511–512; АЮЗР, I/V, 1/V, с. 173–174 (рос. переклад).

²² У рос. перекладі є вільним (= «має право»).

кого, ми вирішили, щоб ваша воля була виконана, особливо з розпорядженням тутешньої імперії, яка нами володіє»²³.

Синодальний лист на ім'я патріарха Московського у своєму викладі повідомляє, що висловлене згодом рішення ґрунтувалося на листах із Москви та Києва: «...нашому посередництву, що головує в синоді... були представлені... високоповажні грамоти імператорів і... його блаженства патріарха Московського... а також грамоти найблагочестивішого і пресвітлого гетьмана... в яких говорилося про те, що Київська єпархія...»²⁴. Далі в цьому ж документі повідомляється, що вони просили дати дозвіл патріарху Московському висвячувати митрополита Київського в разі появи вакансії на кафедрі: «просили з найбільшим благочестям і клопотанням дати дозвіл блаженнішому патріарху Московському на висвячення митрополита Київського, або коли ця митрополія залишиться позбавленою свого істинного єпископа, або коли єпископ буде позбавлений влади з поважної причини»²⁵. У цьому ж документі повідомляється, що рішення також було прийнято за вказівкою османської влади, до якої російська влада вернулася з проханням не перешкоджати цій справі: «велика і могутня імперія, яка панує над нами, також наказала нам, на прохання цієї найспокійнішої і найхристиянськішої імперії, не перешкоджати цій справі жодним чином»²⁶.

У грамоті, що підтверджує переведення єпископа Луцького Гедеона на Київську кафедру, також згадуються листи: «і листи привезли»²⁷, а також прохання від патріарха Московського: «через лист до нашої посередності від блаженного патрі-

²³ «потомъ же объявити вамъ, яже суть о дѣль митрополіи Кіевской, яко противъ писанія вашихъ царскихъ грамотъ и противъ общаго прошенія вкупъ и превысокого гетмана Запорожского соизволихомъ быти воли вашей, наипачежъ и чрезъ повелѣнія владѣющаго нами здѣшняго царствія», (III) СГГД, IV, с. 515; АЮЗР, 1/V, с. 178.

²⁴ «...τῆς ἡμῶν μετρ(ιότητος) ... συνοδικῶς προ||καθημένης ... γράμ||ματα σεβάσμια ἐνεφανίσθησαν τῶν ... βασιλέ(ων) κ(αι) ... τοῦ μακαριωτάτου π(ατ)ριάρχου/ ου/ || Μοσχοβίας ... τοῦ τε εὐσεβεστάτου κ(αι) περιφανεστάτου ... χατμάν(ου) ... διαλαμβάνοντα ὅτι ἡ τοῦ Κίβου ἐπαρχία ...», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 100–101 і 102 (рос. переклад); СГГД, IV, с. 517 (рос. переклад).

²⁵ «ἐξήτουν μετὰ μεγάλης ἐν||λαβεΐ(ας) κ(αι) ὁ, τι πλείστης παρακλήσεως δοθῆναι ἄδειαν τῷ μακαριωτάτῳ π(ατ)ριάρχῃ || Μοσχοβίας χειροτονεῖν μ(ητ)ροπολίτην Κίβου, ἥνικα ἐμμένει ὑστερομ(έν)η/ γνησί(ου) ἀρχιε| |ρέως ἡ μ(ητ)ρόπολις αὐτή, ἥ δι' εὐλόγους αἰτί(ας) καθαιρεθῆ| ὁ ἀρχιερατεύ(ων)», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 101 і 103 (рос. переклад); СГГД, IV, с. 518 (рос. переклад).

²⁶ «ὄπερ κ(αι) ἡ μεγίστη κ(αι) κραταῖα βασιλεία, ἡ κυριεύουσα ἡμῶν, ἐπρόσταξεν ὡς || παρακληθεῖσα ὑπὸ τῆς γαληνοτάτης κ(αι) χριστιανικωτάτης ταύτης βασιλεί(ας), δηλαδή, || μηδὲν ἔμποδον ποιῆσαι εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 101 і 103 (рос. переклад); СГГД, IV, с. 518 (рос. переклад).

²⁷ «И грамотамъ принесеннымъ суцимъ», (VII) АЮЗР, 1/V, с. 184.

арха Московського, який з великим благочестям і смиренням просив прощення»²⁸.

У синодальному листі про визнання нового митрополита повідомляється, що Вселенський Патріархат був поінформований про те, що передача була конструктивною: «будучи поінформованим листами, які прийшли звідти, що вона була конструктивною»²⁹.

У повноваженнях, наданих гетьманові та іншим особам обирати митрополита, також процитовано прохання імператорів: «за проханням найясніших і найхристиянськіших і богом вінчаних на царство імператорів Московії»³⁰.

Фактично російська влада, як політична, так і церковна, просила про повну передачу юрисдикції Київської митрополії, про що йдеться у відповідних актах³¹. Акти Вселенського Патріархату відтворюють лише деякі з цих прохань і надають їм форму, більш прийнятну для Великої Церкви.

Не можна випускати з уваги той факт, що перед тим, як була зроблена поступка, відразу після анексії частини України Московською державою і після тривалої вакантності Київської кафедри росіяни діяли, щоб підпорядкувати митрополію Московському патріархові, і внесли в договір із гетьманом у 1659 р. такий пункт: «а митрополит Київський разом з іншими членами духовенства має бути під благословенням патріарха Московського»³²; однак на той час це не було застосовано. Того ж року єпископ Чернігівський Лазар був призначений місцеблюстителем Київської митрополії, у результаті чого митрополія була розділена надвоє: на територіях, що перебували під владою Польщі, залишився законний митрополит Київський Діонісій, а частинами, підвладними Москві, управляв Лазар.

У 1661 р. місцеблюститель патріаршого престолу в Москві висвятив на єпископа Мстислава Мефодія, який згодом був призначений місцеблюстителем митрополії; цей акт був засуджений Московським патріархом Никоном у 1662 році, неза-

²⁸ «ради грамоты къ нашему умъренія блаженнѣйшаго патріарха московскаго, со всякимъ благоговѣніемъ и съ великимъ смиренномудріемъ прощеніе подаватися упросилъ», (VII) АЮЗР, 1/V, р. 185.

²⁹ «и ізвѣстившися отъ онуды принесенными грамматами, яко строительнѣ сіе бысть», (VIII) АЮЗР, 1/V, р. 186.

³⁰ «Αἰτησάντων τοῦτ(ο) μετὰ παρακλήσεως ἢ κ(αὶ) τῶν γαληνοτ(άτων), χριστιανικ(οτάτων) ἢ κ(αὶ) θεοστέπων μεγάλ(ων) βασιλέ(ων) Μοσχ(οβί)α(ς)», (IX) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 105–106 (рос. переклад); АЮЗР, 1/V, с. 190.

³¹ АЮЗР, 1/V, с. 112–123.

³² ПСЗРИ, I, с. 494; Полонська-Василенко, Н., Історія України, с. 194; Бурега, В., Присоединение Киевской Митрополии.

баром після його обрання, і не був прийнятий ні Вселенським престолом, ні духовенством єпархії³³.

Наприкінці 1667 р. Московський Синод підвищив Чернігівську єпископію до рівня архієпископії без дозволу Вселенського Престолу, який не визнав цього акту³⁴. У 1668 р. на Київську кафедру був поставлений канонічний митрополит Йосиф³⁵. Після його смерті в 1675 р. *місцеблюстителем* став Лазар Чернігівський.

Права Вселенського Престолу були знову порушені в 1683 р., коли патріарх Московський підтвердив обрання ігумена Київської Лаври, який мав статус патріаршої ставропігії.

Російська влада вперше претендувала на Київську митрополію в 1684 р., але патріарх Яків відмовив їй у цьому проханні. Нарешті 8 липня 1685 р. у соборі Святої Софії в Києві відбулися збори, на яких були присутні нечисленні представники духовенства (більшість із яких були киянами) і багато мирян. Ігноруючи опір духовенства, збори обрали Гедеона, єпископа Луцького, на митрополичу кафедру. Київське духовенство звернулося з протестом до гетьмана.

8 листопада 1685 р. патріарх Московський висвятив Гедеона на митрополита Київського в Московському соборі, тоді ж Гедеон склав присягу на вірність патріархові без будь-якого дозволу Константинопольської Церкви³⁶.

Анексія єпархії була здійснена без комунікації з Кіріархальною Церквою та її дозволу, а також в антиканонічний спосіб. Російська влада звернулася до Вселенського Престолу тільки для того, щоб легітимізувати і затвердити ситуацію. З цією метою було відправлено посольство, яке влітку 1686 р., як стверджують російські історики, провело переговори спочатку в Адріанополі з Єрусалимським патріархом Досифеєм (хоча він і не був прихильно налаштований до цієї поступки, але врешті-решт прийняв її на певних умовах), а потім із Вселенським патріархом Діонісієм (який прибув до візира за цивільним підтвердженням свого переобрання), який також дав свою усну згоду³⁷.

³³ Огієнко, І., *Українська церква*, с. 174–175; Бурега, В., *Присоединение Киевской Митрополии*.

³⁴ Полонська-Василенко, Н., *Історія України*, с. 196; Бурега, В., *Присоединение Киевской Митрополии*. Дійсно, існує відредагований акт на цю тему, виданий від імені трьох патріархів: Олександрійського Паїсія, Антіохійського Макарія та Московського Іоасафа, *АЮЗР*, 1/IV, с. 9–11.

³⁵ Огієнко І. І. Вказ. праця, с. 179; Бурега В. В. Указ. праця.

³⁶ *АЮЗР*, 1/IV, с. 103–104.

³⁷ Лурье, В., *Русское православие*, с. 192–223; Кул, О., Кульчинський, О., *Підпорядкування Київської митрополії*, с. 181–194.

Повернувшись до Константинополя, патріарх, як стверджують російські історики, у травні надіслав патріарші листи, у яких висловлював цю згоду³⁸, а в червні — патріарші та синодальні листи-підтвердження³⁹ та інші патріарші листи⁴⁰.

Канонічна приналежність Київської митрополії

Кілька з цих листів стверджують насамперед канонічну приналежність цієї митрополії до Вселенського Престолу як у минулому, так і в теперішньому часі. Так, у листі до патріарха Московського сказано: «Досі вона [Київська митрополія] належала святому й високому Вселенському Константинопольському Престолу і її єрархи були висвячені ним або безпосередньо, або з дозволу⁴¹»⁴². Це саме зауваження міститься і в синодальному листі до патріарха Московського: «Київська єпархія, оскільки вона підпорядковується найвищому і святому Вселенському Константинопольському Престолу, отримала висвячення свого єпископа, як завжди, згідно з постановами святих законів»⁴³; а також у листі, що підтверджує митрополита: «істинно Київська митрополія, яка підпорядковується найсвятішому і високому Вселенському Константинопольському престолу, коли їй потрібно було висвятити для неї законного та істинного ієрарха, отримала від Вселенського престолу відпускні грамоти⁴⁴ для висвячення, і таким чином він був висвячений як наказують божественні й святі канони»⁴⁵; крім того, в синодальному листі, що наказує визнати митрополита: «навіть якщо за давнім звичаєм, коли Київська митрополія позбавлена істинного ієрарха, митрополит повинен бути висвячений найвищим і святим Вселенським Константинопольським престолом або безпосередньо,

³⁸ Документи I, II, III.

³⁹ Документи IV, V, VIII.

⁴⁰ Документи VI, VII, IX.

⁴¹ За ἔκδοσις (дозволом).

⁴² «Аще и донынѣ быша належащи ко святому и високому вселенскому Константинополю престолу и отъ него рукополагахуся или непосредственно или преподаніемъ архіереи тоя», (I) АЮЗР, 1/IV, с. 167.

⁴³ «ἡ τοῦ Κιόβου ἐπαρχία διὰ τὸ εἶναι ὑποκειμένη ὑπὸ τὸν ὑψηλότατον κ(α)ὶ ἀγιώτατον οἰκουμένηκὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν τοῦ ἀρχιερέως αὐτῆς χειροτονίαν ὡς αἰέποτε περὶ τούτου ἠ ἐλάμβανε κατὰ τὴν τῶν ἱερῶν νόμ(ων) διακέλευσιν», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 101–102 (рос. переклад); СГГД, IV, с. 517 (рос. переклад).

⁴⁴ Це також має бути ἔκδοσις.

⁴⁵ «яко аще и по истинѣ митрополія Кіевская, подлежащая суца подъ святѣйшимъ и высокимъ вселенскимъ Константинопольскимъ престоломъ, егда нужда случилася хиротонисатися в ней законному и искреннему архіерею воспріяша отпустительныя грамоты хиротоніи отъ вселенскаго престола, и сице хиротонисахуся, якоже и божественная и священная правила повелѣвають», (VII) АЮЗР, 1/IV, с. 184–185.

або за дозволом⁴⁶, оскільки ця єпархія від початку йому підпорядковувалася⁴⁷; мало того, і в дозволі, наданому гетьманові та іншим особам на обрання митрополита: «ця митрополія, яка навіть зараз підпорядковується найвищому і найсвятішому Вселенському Константинопольському престолу і через нього отримує висвячення свого майбутнього ієрарха чи то безпосередньо, чи то за дозволом^{48,49}».

Причини надання дозволу Московському патріарху на висвячення митрополита

Як причини цієї «поступки» в документах згадується «віддаленість місця» і «битви, що відбулися між двома великими імперіями», але, як ми вже бачили, єдиною причиною цього було бажання російських монархів полегшити таким чином підкорення всієї України, а не тільки її східної частини. Починаючи з 1659 р. російська влада вже прагнула підпорядкувати собі Київську митрополію, і тривала вакантність київської кафедри була продуктом і метою її політики. Оголошення цих причин поступки свідчить радше про те, що Велика Церква була дезінформована російською владою.

Такі міркування висловлені майже в усіх документах, що стосуються цієї справи. Так, у листі до Московського патріарха повідомляється: «від достатнього часу і дотепер через битви, що сталися між обома імперіями, і через великі відстані місце після смерті свого блаженної пам'яті єрарха і того, що іншого законного [єрарха] не було поставлено, ворог православних, істинної, святої, непорочної віри християн, диявол, і святої, і непорочної, і благочестивої віри християн, диявол, своєю хитрою зброєю і своїми близькими [співробітниками] посіяв кукіль серед стада Христового і в пшениці, тобто утискав євангельське слово, а простіше кажучи, робив би те, що йому було б вигідно за його протилежними софізмами»⁵⁰. У листі до гетьмана

⁴⁶ ἔκδοσις.

⁴⁷ «аще и обычаю обдержажу, егда митрополія Киевская обрѣтается в лишеніи искренняго архіереа хиротонисатися митрополиту отъ высочайшаго и святѣйшаго селенскаго престола Константинопольскаго или несредственно, или чрезъ издаяніе, якоже подѣ нимѣ издревль подлежащей єпархіи сей», (VIII) АЮЗР, 1/V, с. 187.

⁴⁸ ἔκδοσις.

⁴⁹ «Κ(αι) τῆς μ(η)τροπόλεως δὲ ταύτης μέχρι τοῦ νῦν ὑποκει | | μένης οὐσης τῶ ὑψηλοτάτω κ(αι) ἀγιστάτω οἰκουμένικῶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως) θρόνω κ(αι) | | παρὰ τοῦτου τῆν χειροτονίαν δεχομένου τοῦ ἐν αὐτῇ γενησο(έν)ου/ ἀρχιερέως, ἢ ἀμέσως, | | ἢ δι' ἐκδόσεως», (IX) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 105–106 (рос. переклад); АЮЗР, 1/V, с. 189–190.

⁵⁰ «но отъ нѣкоего времени и до нынѣ, ради случившихся браней межъ двумя царствами и ради дальнаго мѣсту разстоянія, по умертвіи приснаго тоя архіереа и не бывшу поставленну другому законному, врагъ православныхъ, истинныхъ, и святыхъ, и непорочныхъ, и благочестивыхъ христіанъ вѣрны—дьяволъ, орудіями лукавыми и своими ближними, плелелъ вѣтъль въ христову паству и во пшеницу, сиречь подавилъ євангелское слово, и, просто рещи, сотворилъ бы подручну своими сопротивными мудрованіи», (I) АЮЗР, 1/V, с. 167.

Самойловича йдеться про те, що саме українська влада спочатку надала цю інформацію: «Ви пишете, що Київська митрополія з самого початку була підпорядкована найвищому і найсвятішому Вселенському Константинопольському престолу через величезні відстані місць і через війни, які відбувалися між двома великими імперіями, і що після позбавлення пасторського посоха тих, хто здійснював там свою ієрархічну функцію істинно й законно, померши природною смертю та відійшовши до вічних осель, не маючи дозволу⁵¹ на висвячення там канонічного митрополита Київського»⁵². Далі в листі йдеться про те, що ця інформація була взята за підставу для вчинку: «... ми підтвердили синодально, що ця митрополія Київська, оскільки найвищому і святому Вселенському Константинопольському престолу не завжди вдається його висвятити, коли виникає потреба дати відпускну грамоту, щоб він міг бути висвячений через велику віддаленість місць і через війну, яка виникла між двома імперіями, повинна бути під святішим патріаршим престолом великого і богохранимого міста Москви»⁵³. У патріаршому листі до російських імператорів також йдеться про те, що наведені причини були оголошені й російськими імператорами: «Високоповажні грамоти вашої царської величності... які потім повідомляють про те, що сталося на місці Київському, тобто про те, що скоріше через надзвичайну віддаленість місця і через боротьбу, яка виникла між двома великими імперіями, не було дано дозволу⁵⁴ Патріаршої Величності Вселенського Престолу на висвячення істинного митрополита Київського, після того, як це місце⁵⁵ залишилося незахищеним за звичаєм, що панував із самого початку, перебуваючи під його управлінням і залишаючись довгий час без пастиря; ворог благочестивої, і точної, і правдивої, і святої, і непідкупної віри благочестивих і православних

⁵¹ ἔκδοσις.

⁵² «Пишете, яко митрополія Кієвская здѣ означала подлежащая подъ превысокимъ и святѣйшимъ вселѣнскимъ Константинопольскимъ престоломъ, ради же безмѣрнаго отстоянія мѣста и ради приключившихся посредѣ двухъ величайшихъ царствъ войны, и по лишеніи пастырскаго жезла, который ихъ же въ немъ искренно и правильно архіерателствовали, естественною смертію скончились и къ вѣчнымъ селѣніемъ отшедшимъ, и не бывши позволенію хиротонисатися въ ней правилному митрополиту Кієвскому», (II) АЮЗР, I/V, с. 170.

⁵³ «соборно утвердихомъ, — се есть, яко митрополія Кієвская сія, якоже не возмозящую всегда превысочайшему и святѣйшему вселенскому Константинопольскому престолу хиротонисати, егда нужда случится, — отпустительную грамоту дати, воеже хиротонисатися ради паче мѣрнаго мѣста отстоянія и ради приключившихся посредѣ двухъ царствъ войны, быти подлежащей подъ святѣйшимъ патріаршескимъ великаго и богоспасаемаго града Москвы престоломъ», (II) АЮЗР, I/V, с. 170–171.

⁵⁴ ἔκδοσις.

⁵⁵ У рос. перекладі єпархія.

християн, диявол, своєю згубною⁵⁶ зброєю посіяв серед цих отар багато куколю й багато терня, до такої міри, що навіть пшениця, тобто благочестя, майже захлинулася⁵⁷»⁵⁸. У синодальному листі на ім'я московського патріарха також повторюється, що причини були сформульовані імператорами Росії та гетьманом України: «представлені були поважні грамоти... у яких говорилося, що багато років ця митрополія була вакантною і що минулий час не поставив на неї істинного ієрарха, оскільки за неї були певні битви між двома великими імперіями... ворог правої, і істинної, і святої, і нетлінної віри православних християн посіяв багато плевел і багато терня серед пшениці»⁵⁹. Далі в документі, у постановлячій частині наведено той самий аргумент: «через великі відстані між місцями і битви, які часто трапляються між двома великими імперіями»⁶⁰. Так само ці причини згадано і в інших документах: у патріаршому листі до гетьмана та ніших на предмет підпорядкування: «Це було з поблажливості, оскільки між двома вельми великими імперіями часто відбуваються битви і через це неможливо, щоб звідси відбулася хиротонія»⁶¹; у патріаршій грамоті про затвердження митрополита: «через надзвичайну віддаленість місць і через війну, що виникла між двома вельми великими імперіями, такої відпускнуї грамоти»⁶²

⁵⁶ У рос. перекладі лютою.

⁵⁷ Див. Луки 8:7.

⁵⁸ «γράμματα σεπτά τῆς Ὑμῶν ... Βασιλείας ... εἶτα τὸ περὶ τὴν παροικίαν Κιόβου συμβεβηκὸς διατρανοῦντα, ὅτι δηλαδὴ διὰ τὸ ὑπερβολικὸν τοῦ τόπου διάστημα, καὶ διὰ τὰς μεταξὺ τῶν δύο μεγίστων Βασιλειῶν συμβάσας μάχας, οὐκ ἐδόθη ἄδεια παρὰ τῆς Πατριαρχικῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου μεγαλειότητος χειροτονηθῆναι γνήσιον Μητροπολίτην Κιόβου, μετὰ τὸ μείναι ἀπροστάτευτον τὴν παροικίαν ταύτην κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐπικρατήσασαν συνήθειαν, ὡς ὑποκειμένης τούτῳ, καὶ μεινάσης πρὸ χρόνου πολλοῦ ἀποιμάντων, ὁ ἐχθρὸς τῆς εὐσεβοῦς καὶ ὀρθῆς καὶ ἀληθοῦς καὶ ἀγίας καὶ ἀωμήτου τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων Χριστιανῶν διάβολος δι' ὀργάνων πονηρῶν τῆ ποιμνῆ ταύτῃ ζηζάνια πάμπολλα ἐγκατέσπειρε, καὶ ἀκάνθας ὅτι πλείστας, ὥστε μικροῦ δεῖν καὶ τὸν σίτον ἐναπέπνιξαν ἄν, ἧτοι τὴν εὐσέβειαν», (III) СГД, IV, с. 511; АЮЗР, 1/У, с. 173-174 (рос. переклад).

⁵⁹ «γράμματα σεβάσμια ἐνεφανίσθησαν ... διαλαμβάνοντα ὅτι ... Πρὸ χρόν(ων) δὲ οὐκὸλίγ(ων) τ(ῆς) || μ(η)τροπόλεως ταύτης χηρευσάσης, κ(αι) παραδραμόντος καιρ(ου) κ(αι) μὴ χειροτονηθέντος || γνήσιον ἀρχιερέως ἐν αὐτῇ, ὡς μεταξὺ τῶν δύο μεγίστων βασιλειῶν μάχας τινὰς πα||ρεμπεσοῦσας ... ὁ ἐχθρὸς τῆς ὀρθῆς κ(αι) ἀλη||θ(ου)ς κ(αι) ἀγί(ας) κ(αι) ἀωμήτου πίστεως τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ζιζάνια κ(αι) ἀκάνθας || ἐγκατέσπειρε μεταξὺ τοῦ σίτου...», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 100–101 i 102–103 (рос. переклад); СГД, IV, с. 517–518 (рос. переклад).

⁶⁰ «διὰ τε τὸ τοῦ τόπου ὑπερβάλλον || διάστημα, κ(αι) διὰ τὰς συνεχῶς συμβαινούσας ἀναμεταξὺ τῶν δύο βασιλειῶν μά||χας», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 101 i 103 (рос. переклад); СГД, IV, с. 518 (рос. переклад).

⁶¹ «Сіе бо бысть снизходително, понеже часто брани приключаются посредь двухъ величайшихъ царствій и сего ради невозможно творитися хиротоніи отсель», (VI) АЮЗР, 1/У, с. 183.

⁶² Це, мабуть, ἐκδοσις.

від Вселенського престолу не було дано, і ця єпархія і так залишалася довгий час позбавленою істинного пастиря... а сатана як ворог православ'я страшною зброєю посіяв єретичні і розкольницькі думки...»⁶³; у синодальній грамоті про визнання митрополита: «через велику віддаленість місця і через війни, що виникли між двома великими імперіями, і було неможливо, щоб висвячення ієрарха, обраного для цієї Київської єпархії, було здійснене Вселенським Престолом»⁶⁴; у дозволі, наданому гетьманові та іншим особам на обрання митрополита: «через надзвичайну віддаленість місця і щоденні битви між двома великими імперіями, коли потрібна хіротонія митрополита Київського, вищезгадана хіротонія не може бути здійснена Вселенським Престолом»⁶⁵.

Підпорядкування митрополії московському патріарху без дозволу Вселенського Патріархату

Підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху, як це видно з Актів та інших джерел, спочатку було здійснене без дозволу Церкви-Матері і силою російських монархів. Інформацію про це ми знаходимо в Актах. Наприклад, у патріаршій грамоті до патріарха Московського сказано: «і якби не влада цих православних імператорів із їхньою вічно благочестивою допомогою, підпорядкувати жителів навколо Києва святийшому патріаршому престолу Москви»⁶⁶. Патріарша грамота, що затверджує митрополита, додає таку інформацію: «Залежні від цієї Київської єпархії боголюбиві єпископи, преосвященні архимандрити, преосвященні ігумени святих і преподобних монастирів і благочестиві священники, преосвященні ієромонахи, і ченці та інші християни з дозволу і заклику пресвітлого та найхристиянськішого великого гетьмана... приступили до виборів за стародавнім звича-

⁶³ «но ради пачемърнаго отстоянія мѣста и ради приключившихся посредъ двухъ величайшихъ царствъ войны недавишуса отъ вселенскаго престола сицевой отпустителной грамоты и уже многое время пребывшу єпархія сія лишена, без искренняго пастыря... и сатану яко врага православія чрезъ, лютая орудія ереси и схизматическія мнѣнія вствѣвшу», (VII) АЮЗР, 1/V, с. 185.

⁶⁴ «преумноженнаго дѣля мѣста разстоянія и ради сошедшихся между двою царству величайшу браней, и невозможнo сущее быти отъ селенскаго престола хіротонисанію предпоставящуся въ єпархіи сей Кієвскої архієрею...», (VIII) АЮЗР, 1/V, с. 187.

⁶⁵ «διά τε τὸ ὑπερβάλλον / τοῦ τόπου / διάστημα καὶ τὰς ὁσημέραι ἐπισυμβαίνουσας ἢ μεταξὺ τῶν δύο βασιλείων μάχας, ἥνικα χρεια γένηται, καὶ παρεμπέση χειροτονίας γενησομένου μ(ητ)ροπολίτου Κιόβου, ἀδύνατον ὄν παρὰ τοῦ οἴκου(ενικοῦ) θρόνου ἐκ | τελεῖσθαι τὴν εἰρημένην χειροτονίαν», (IX) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 105–106 (рос. переклад); АЮЗР, 1/V, с. 190.

⁶⁶ «и аще не востанетъ въ споможеніе присно благочестивое православныхъ сихъ царей держава, да покоритъ окрестъ живущихъ того Кієва ко святому патріаршескому престолу Московскому», (I) АЮЗР, 1/V, с. 167.

ем, і обрали улюбленого Богом єпископа Луцького, преосвященного Гедеона, прийняти пастирську кафедру цієї митрополії, і утвердитися істинним ієрархом Київським... і послали його до блаженнішого патріарха Московського і всієї Русі Кир Йоакима»⁶⁷.

Потім патріарх Московський перевів єпископа Гедеона на Київську кафедру, знову ж таки без дозволу канонічної влади цієї митрополії. У патріаршій грамоті про поставлення митрополита зазначено: «...і його блаженство [Московський патріарх Йоаким] переведенням⁶⁸ поставив його митрополитом Київським»⁶⁹; так само повідомляє нам і синодальний лист про визнання митрополита: «Блаженніший же, розглянувши вищесказане, також волею ... імператорів ... возвів боголюбивого єпископа Луцького Кир Гедеона переведенням⁷⁰ на цю митрополію, і поставив його істинним і законним і канонічним ієрархом Київським»⁷¹.

Порушення канонічних норм щодо «канонічних територій» і прощення

Кілька канонів захищають канонічні території на різних рівнях: від єпархії до незалежної Церкви (автокефальної в сучасному розумінні).

Ця передача є серйозним канонічним порушенням. Канонічні норми не тільки забороняють захоплення території, але й забороняють єпископам займатися церковними справами в чужих провінціях без дозволу. Підвищення єпископа до митрополита іноземної провінції без згоди місцевого патріарха є порушенням наступних канонів: 35 Апостольських правил:

⁶⁷«И подлежащая епархия сей Киевской: боголюбезныя епископы, пречестныя архимандриты, прендобныя игумены священныхъ и пречестныхъ монастырей и благоговѣйныя іереи, преподобныя іеромонахи, и монахи, и прочіи христіане, позволеніемъ и увѣщаніемъ пряснаго и христіаннѣйшаго великаго гетмана ... избранію сотворимъ по древнему существу обычаю, избраша боголюбезнаго епископа Луцкаго киръ Гедеона, воеже воспріяти пастырскій жезлъ митрополіи сей, и поставити искренняго архіерея Киевскаго... и посылали его къ блаженнѣйшему патріарху Московскому и всея Россіи, киръ Йоакиму», (VII) АЮЗР, 1/V, с. 185.

⁶⁸ У грецькому оригіналі, мабуть, було написано «*λόγω μεταθέσεως*», як з'являється в деяких актах *ἔκδοσις*, див., напр., Δελικανής, К., Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι, III, с. 423, що було перекладено як «словомъ преложенія».

⁶⁹ «и блаженство его, словомъ преложенія, постави его митрополита Киевскаго», (VII) АЮЗР, 1/V, с. 185.

⁷⁰ Див. вище.

⁷¹ «Но его блаженство, разсмотря выше реченная, изволеніемъ ... царей Московскихъ ... произведе боголюбезнѣйшаго епископа Луцкаго киръ Гедеона словомъ преложенія в митрополію сію, и постави искренняго, и законнаго, и правилнаго архіерея Киеву», (VIII) АЮЗР, 1/V, с. 186–187.

«Єпископ не повинен наважуватися здійснювати хіротонії поза межами своєї єпархії, у містах або місцевостях, які від нього не залежать; якщо буде доведено, що він зробив це без згоди тих, кому ці міста або місцевості належать, нехай буде позбавлений влади і він сам, і ті, кого він висвятив»⁷²; 13 правило Антіохійського Собору забороняє єпископам під страхом позбавлення сану та скасування акту займатися церковними справами в чужих провінціях без письмового запрошення від місцевого митрополита або його суфраганів: «Жоден єпископ не повинен наважуватися переходити зі своєї провінції в іншу, висвячувати й ставити в тамтешніх церквах священнослужителів, навіть у супроводі інших єпископів, якщо він не буде запрошений до цього листами митрополита і його суфраганів, через територію яких він проїжджає. Якщо ж, всупереч встановленому порядку, він поїде туди й приступить до рукоположень та інших церковних справ, які йому чужі, то його дії будуть недійсними, а сам він понесе покарання за свій безлад і непродуманий крок, будучи позбавлений сану за це саме, згідно з рішенням святого синоду»⁷³; 22 Антіохійське правило: «Єпископ не повинен входити до міста, яке не підлягає його юрисдикції, або на територію країни, яка йому не належить, щоб здійснювати там рукоположення; він не повинен ставити священників і дияконів у місцевостях, підвладних іншому єпископові, інакше як за згодою цього єпископа. Якщо, отже, хтось наважиться порушити це розпорядження, то зроблені священня будуть недійсними, а сам він буде покараний синодом провінції»⁷⁴; 15 Сардикійського: «Постановимо також разом, що якщо якийсь єпископ захоче уділити будь-яке рукоположення іноземному клірикові, що походить з іншої єпархії, без згоди свого єпископа, нехай таке рукоположення буде вважатися немичним і недійсним. Якщо хтось наважиться це зробити, то нехай буде притягнутий до порядку нашими братами-єпископами і виправлений. Всі вони сказали: «Нехай і це рішення залишиться непорушним»⁷⁵. І в той же час акт вторгнення в чужу єпархію засуджується згідно з канонами: 2 Вселенського Собору: «Єпископи, які стоять на чолі єпархії, не повинні втручатися у справи Церков, що перебувають поза їх межами, і тим самим викликати смуту в Церквах. Але, згідно з канонами, єпископ Олександрійський керує справами Єгипту сам, єпископи Сходу керують Церквами Сходу самі, зберігаючи першість, визнану канонами за Антіохійською Церквою, єпископи

⁷² Див. текст і коментарі РП, II, с. 47–48.

⁷³ Див. текст і коментар РП, III, с. 150–151.

⁷⁴ Див. текст і коментарі РП, III, с. 164–165.

⁷⁵ Див. текст і коментарі РП, III, с. 271–272.

Азійської єпархії керують справами Азії самі, єпископи Понтійської єпархії керують справами Понту самі, єпископи Фракійської єпархії керують справами Фракії самі. Єпископи ніколи не повинні втручатися поза межами своїх єпархій у вибори єпископів або в будь-які інші церковні справи, якщо їх не покличуть до цього. Дотримуючись стосовно єпархій вищезазначеного правила, очевидно, що, згідно з постановами Нікейського Собору, провінційний синод буде вирішувати справи всієї провінції. Що стосується Церков Божих, які перебувають серед варварських народів, то вони повинні управлятися за звичаєм, установленим за часів наших батьків»⁷⁶; 13 Антіохійського (цитоване вище); 22 Антіохійського (цитоване вище); 3 Сардикійського забороняє єпископам переходити в іншу єпархію без запрошення від місцевого єпископа: «Абсолютно необхідно також додати, що жоден єпископ не повинен переходити з однієї провінції в іншу, де проживають єпископи, якщо тільки він не буде запрошений до цього своїми братами по єпископству, і в цьому випадку нам не повинно здаватися, що ми зачиняємо двері братнього милосердя»⁷⁷. Канон 18 Ант. забороняє єпископові, який не може приступити до виконання своїх обов'язків у своїй єпархії, втручатися у справи церкви, у якій він служить⁷⁸.

Щодо юрисдикції єпархій можна знайти такі норми. 120 Карф. забороняє єпископам захоплювати території, що належать іншим єпархіям, без згоди Синоду та єпископа, якому ця територія належить, і уточнює, що будь-яке захоплення єпископом території сусідньої єпархії без письмової згоди місцевого єпископа є недійсним, навіть якщо єпископ, який її захопив, має грамоти від предстоятеля, що уповноважують його заволодіти нею⁷⁹. 53 Карф. розглядає цю саму тему в більш жорсткому тоні⁸⁰.

Створення нового осідку, коли йдеться про поділ єпархії, можливе лише за згодою єпископа, чия єпархія підлягає поділу. Так, канон 53 Карф. передбачає: «Залежні від єпископства околичні народи, які ніколи не мали свого єпископа, отримують своїх провідників, тобто єпископів, тільки за згодою єпископа, якому вони були підпорядковані від початку»⁸¹. Те саме повторюється і в канонах 56 Карф.⁸² та 98 Карф.⁸³

⁷⁶ Див. текст і коментарі РП, II, с. 169–172.

⁷⁷ Див. текст і коментарі РП, III, с. 233–238.

⁷⁸ Див. текст і коментарі РП, III, с. 159–160.

⁷⁹ Див. текст і коментарі РП, III, с. 576–580.

⁸⁰ Див. текст і коментарі РП, III, с. 432–436.

⁸¹ Див. текст і коментарі РП, III, с. 432–436.

⁸² Див. текст і коментарі РП, III, с. 452–455.

⁸³ Див. текст і коментарі РП, III, с. 541–542.

Що стосується приналежності парафій у полях і селах на околицях єпархій, то іноді було важко визначити, до якої єпархії слід віднести ці парафії. З цієї причини була створена інша норма, більш гнучка і застосовна тільки до цих випадків. Вона виражена у двох канонах. Зокрема, канон 17 IV Вселенського Собору говорить: «Сільські або селищні парафії, що належать Церкві, повинні залишатися незмінними для єпископів, які ними володіють, особливо якщо вони управляли ними без суперечок протягом тридцяти років. Якщо протягом цих тридцяти років виникла чи виникає суперечка, то ті, хто вважає себе скривдженими, можуть винести справу на розгляд Синоду провінції. Якщо ж у такому випадку єпископ вважає, що його скривдив власний митрополит, нехай поставить справу перед екзархом єпархії або перед Константинопольським престолом, як сказано вище...»⁸⁴. Ця ж норма була повторена і в каноні 25 VI Вселенського Собору⁸⁵.

Оскільки дехто намагається застосувати строк давності, про який ідеться в цих канонах, до інших випадків, зокрема до випадку Київської митрополії, необхідно зробити кілька роз'яснень. Усі коментатори цих двох канонів сходяться на думці, що мова йде тільки про конкретні випадки парафій, розташованих у прикордонній сільській місцевості, і ні про що інше⁸⁶. Усі коментатори, однак, сходяться на тому, що жоден єпископ не має права порушувати права інших єпископів⁸⁷. Тридцятирічна давність, надана візантійськими каноністами, стосується лише випадків, згаданих у текстах цих двох канонів⁸⁸. Однак канони, що зберігають інші права Церков, не містять строків давності.

Існує кілька прикладів канонів, які захищають права церков і єпархій.

Канон 6 I Вселенського Собору захищає всі права, що стосуються першості та юрисдикції єпископів перших престолів (патріархів): «Нехай буде збережений древній звичай, уживаний в Єгипті, Лівії та Пентаполі, тобто нехай єпископ Олександрії зберігає юрисдикцію над усіма цими провінціями, оскільки такий самий звичай існує для єпископа Риму. Так само Антіохійська Церква та інші єпархії повинні зберігати свої давні права...»⁸⁹,

⁸⁴ Див. текст і коментарі РП, II, с. 258–263.

⁸⁵ Див. текст і коментарі (Зонарас і Бальзамон не коментують канон 25 VI Вселенського Собору, стверджуючи, що він є оновленням канону 17 IV Вселенського Собору, і посилаються на коментар до останнього) РП, II, с. 360–261.

⁸⁶ Напр., РП, II, с. 259; Милаш, Н., *Правила*, I, с. 372–375, 850.

⁸⁷ Наприклад, РП, II, с. 259; Милаш, Н., *Правила*, I, с. 372–375, 850.

⁸⁸ Наприклад, РП, II, с. 259; Милаш, Н., *Правила*, I, с. 372–375, 850; Πηδάλιον, с. 112.

⁸⁹ Див. текст і коментар РП, II, с. 128–131.

у своєму коментарі до цього канону Арістен уточнює: «Кожен патріарх повинен бути задоволений своїми привілеями, і жоден з них не повинен відбирати область, яка від початку не була під його владою, бо це є зарозумілість мирської влади»⁹⁰. Канон 8 III Вселенського Собору, який захищає право на незалежність (автокефалію в сучасному розумінні) Кіпрської Церкви, виражає цю заборону більш точно: «Це саме правило буде дотримуватися і в інших єпархіях і в усіх провінціях, щоб жоден з улюблених Богом єпископів не захопив іншу провінцію, яка не була вже із самого початку під його владою або владою його попередників. А якщо б він захопив її та насильно підкорив, то нехай поверне її, щоб не порушувалися канони отців і не закрадалася гордість мирської влади під приводом священних діянь... Тому Святий Вселенський Собор постановив, щоб права, набуті вже й від початку за звичаєм, установленням із незапам'ятних часів, охоронялися та були недоторканими в кожній провінції... Якби хто-небудь видав постанову, що суперечить цьому визначенню, то весь Святий і Вселенський Собор постановляє, щоб ця постанова була недійсною»⁹¹. Цей самий принцип виражений і в каноні 39 VI Вселенського Собору: «наші отці, натхненні Богом, постановили, що слід зберігати звичаї кожної Церкви»⁹².

Із цих причин у двох листах дарується прощення за порушення канонів патріарху Московському і Митрополиту Київському Гедеону. Що стосується патріарха Московського, то патріарший лист до нього містить прощення в дуже дипломатичній формі у фінальному привітанні: «Нехай благодать Господа нашого Ісуса Христа і незліченний мир і милість, і молитва, і благословення, і відпущення від нашої посередності буде з вашим блаженством»⁹³. Однак у синодальному листі про визнання митрополита є більше подробиць: «... використовуючи поблажливість і сильно прощаючи його як такого, що вчинив це беззаконне діяння для повчання, з цієї причини нехай буде прощений патріарх Московський і всієї Русі кир Йоаким від Отця і Сина, і Святого Духа, і благословенний, і відпущений від цієї справи всіляко, і непорочний, і невинний, і не обмовлений, і вільний від усякої хули й докору за це, виконуючи весь час усе, що належить до єпископства, без перешкод,

⁹⁰ РП, II, с. 131. Див. також інші коментарі.

⁹¹ Див. текст і коментарі в РП, II, с. 203–206.

⁹² Див. текст і коментарі в РП, II, с. 395–397.

⁹³ «Благодать Господа нашего Иисуса Христа, и миръ, и его безчисленная милость, и молитва, и благословение, и прощение нашей мѣрности да будетъ съ твоимъ блаженствомъ», (I) АЮЗР, 1/V, с. 168.

як і раніше, з чистою совістю...»⁹⁴. У патріаршій грамоті митрополита висловлюється прощення, яке стосується як патріарха Московського, так і митрополита Київського: «Із цієї причини наша посередність, зневажаючи втручання в чужу єпархію, оскільки це сталося не через презирство або безчестя, але як запобіжний захід і з поблажливістю ... пише зі спільною думкою синодально ... та постановляє у Святому Дусі, щоб Святіший Митрополит Київський, Екзарх всієї Русі, у Святому Дусі улюблений брат і співслужитель кир Гедеон був прощений і благословенний Отцем, і Сином, і Святим Духом, Пресвятою Трійцею, і звільнений від усіх цих зобов'язань, які з ним сталися, через необхідність обставин, і дуже невинним у цій справі, і вільним від такого звинувачення, виконуючи та здійснюючи все, що належить єпископату, без перешкод, як і раніше, із чистим сумлінням, і якому ніхто не суперечить»⁹⁵.

Тут зауважимо, що в окремих випадках рукоположення без патріаршого дозволу для єпископів, які здійснювали рукоположення, а також єпископа, якого висвячували, піддавалися виверженню⁹⁶.

Дія з ікономії

Деякі документи повідомляють, що дозвіл був наданий не за канонами, а *кат'оїкономіа*, тобто всупереч канонам, за канонічною диспенсацією⁹⁷ і поблажливо «для спасіння тамтешніх християн». У деяких документах зазначається, що ця дія суперечила канонам.

Так, у патріаршій грамоті до патріарха Московського зазначено: «Оскільки ця грамота ствердна для вашого блаженства,

⁹⁴ «... да снизхождение употребляющии и прошение ему обильно подавающе, яко къ сему смотрение строения употребившу, в подлогъ сей да блаженнѣйшій сей патріархъ Московскій и всея Россіи киръ Іоакимъ, во Святѣмъ Дусѣ возлюбленнѣй братъ и сослужитель, буди прощенъ отъ Отца, и Сына, и Святаго Духа, святѣя Троицы, и благословенъ, и разрѣшенъ суцѣаго яковѣмъ ни буди образомъ сего повинства, и непороченъ, и неповиненъ, и не оклеветанъ, и свободенъ о семъ всякаго худенія и пореченія, во вся времена дѣйствуя вся яже архіерейства невозбранно, якоже и прежде, с чистою совѣстію», (VIII) АЮЗР, 1/V, с. 188.

⁹⁵ «умѣрненіе наше, презря положеніе въ чужую єпархію, понеже не ради пренебреганія или безчестія бывшу, но смотрително и снизходително ... пишетъ обцимъ совѣтомъ соборно ... и во Святомъ Дусѣ повелѣваетъ, дабы преосвященнѣй митрополитъ Киевскій, екзархъ всея Россіи, во Святомъ Дусѣ возлюбленнѣй братъ и сослужитель, киръ Гедеонъ, будетъ прощенъ и благословенъ отъ Отца, и Сына, и Святаго Духа, святѣя Троицы, и разрѣшенъ отъ коегождо приключившагося ему отъ сего обязанія, по нуждѣ времени обстояніе, и весьма в томъ дѣль невиннѣй, и свободенъ отъ сицеваго пореченія, дѣлая и дѣйствуя, яже бытъ архіерейства, невозбранно, якоже и прежде, с чистою совѣстію, никому прекословящу», (VII) АЮЗР, 1/V, с. 185–186.

⁹⁶ Μανούσακας, Μ., *Ανέκδοτα πατριαρχικά γράμματα*, с. 88–89.

⁹⁷ Детальніше див. Ραράτνομας, G., *Le Corpus canonique*, с. 1074–1076.

для підпорядкування Московській кафедрі і дозволу⁹⁸ поблажливо і так, щоб наглядати, і грамота до тих, хто підпорядкований Київській єпархії, для свободи обирати митрополитом Київським кого захочуть, то викладіть [це] докладно»⁹⁹. У синодальному листі до імператорів ідеться про те, що ця дія заборонена нормами Церкви: «ми вирішили, що ваша воля буде виконана... хоча це заборонено церковним статутом. Оскільки святі канони наказують, що всі права кожної Церкви повинні охоронятися, бути незмінними й недоторканими¹⁰⁰ ... оскільки ми бачимо кілька [справ] колишньої держави по-іншому організованими ... і з цієї причини перш за все і понад усе ми вчинили для спасіння християн, які проживають в цій єпархії, щоб вони не були позбавлені патріаршого нагляду через труднощі часів і щоб ці стада не були пограбовані лютими вовками»¹⁰¹. І далі: «щоб висвячення [митрополита] Київського здійснювалося відтепер і надалі таким чином, для спасіння християн, які там проживають»¹⁰². У синодальному листі, адресованому патріарху Московському, вживається термін «οἰκονομικῶς»: «вживаючи поблажливо за давнім звичаєм і даючи йому [патріарху Московському] цей дозвіл за ікономією»¹⁰³. Таке саме міркування знаходимо і в інших актах: у патріаршій грамоті до гетьмана та інших про підпорядкування зазначено: «Це було з поблажливості, оскільки між двома дуже великими імперіями часто виникають битви, і через це неможливо, щоб звідси відбувалася хиротонія»¹⁰⁴;

⁹⁸ ἔκδοσις.

⁹⁹ «Яко ко твоему блаженству утвердително есть сіе письмо, ради покорения ко престолу Московскому и издания по снисхождению и образъ смотрения и ко подлежащимъ Киевской епархії письмо, ради свободы воеже избрати егоже хотятъ во митрополита к Киеву, изъясляютъ подробну», (I) АЮЗР, 1/V, р. 168.

¹⁰⁰ Канони: 8 III Вселенського Собору, 6 I Вселенського Собору, 39 VI Вселенського Собору.

¹⁰¹ «потомъ же объявити вамъ, яже суть о дѣль митрополіи Киевской ... соизволихомъ быти воли вашей ... аще и по церковнымъ уставомъ сіе дѣло есть возбранено. Понеже и священная правила повелѣвають, яко да сохраняются всякія церкви оправданныя, непоколебимыя и недвижимыя... якоже видимъ многая древняго состоянія различно устроившася... и сего ради прежде встѣхъ и надъ встѣми потицихомся ради спасенія обрѣтающихся во оной епархії христіанъ, да не обрящутъ волю отъ патріаршеского призрѣнія трудности ради времена и восхищаютъ стадо оное волки тяжцы...», (IV) СГГД, IV, с. 515; АЮЗР, 1/V, с. 178-179.

¹⁰² «и да будетъ отнынѣ и впредъ симъ образомъ хиротонисаніе Киевского, спасенія ради тамо живущихъ христіанъ», (IV) СГГД, IV, с. 516; АЮЗР, 1/V, с. 179.

¹⁰³ «τρόπω συγκαταβατικῶ χρωμ(έν)/ου/ κατὰ τὴν αὐτοῦ προπάλειον συνήθει(αν) ἢ κ(αι) διδόντος οἰκονομικῶς ἐκείνω τὴν τοιαύτην ἄδειαν», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 101 і 103 (рос. переклад); СГГД, IV, с. 518 (рос. переклад).

¹⁰⁴ «Сіе бо бытъ низходително, понеже часто брани приключаются посредъ двухъ величайшихъ царствій и сего ради невозможно творитися хиротоніи отсель», (VI) АЮЗР, 1/V, с. 183.

у патріаршій грамоті про поставлення митрополита: «Хоча це й суперечить божественним канонам і є вторгненням в чужу єпархію, але через особливі випадки та згадані вище неможливості, щоб сатана не міг сильно відокремити християн від православ'я, це тепер знову застосовується до Київської митрополії через лист до нашої посередності від Блаженнішого патріарха Московського, який з усією побожністю і великим смиренням просив прощення. З цієї причини наша посередність, зневажаючи втручання в чужу єпархію, оскільки це було зроблено не через презирство або безчестя, але з обережності і з поблажливостю...»¹⁰⁵; синодальний лист про визнання митрополита: «і про це переведення поза межі Київського митрополита [яке відбулося]... не беручи до уваги зухвалості, яка щойно сталася, але розсудивши намір і кінець і будучи поінформований листами, які звіти прийшли, що воно було конструктивним; щоб ця єпархія не залишилася довго незахищеною... багато народу, оскверненого вченням тих, хто думає супротивно [нашій вірі], у тяжких стражданнях перетворює православ'я, наша посередність [= патріарх] пише спільним собором митрополитів... і в Дусі Святому оголошує, що, користуючись поблажливостю і сильно вибачаючи, як таке вчинив для повчання...»¹⁰⁶; дозвіл, наданий гетьману та іншим обирати митрополита: «згідно із синодальною грамотою, даною московському престолу, маючи нашу патріаршу [і] синодальну дозвільну грамоту¹⁰⁷ і виявивши поблажливість, нехай ніхто не суперечить цьому»¹⁰⁸.

¹⁰⁵ «Еже дѣло, аще и противится божественнымъ правиламъ, и приложенію бывшу въ чужую єпархію, но ради прежде реченныхъ частыхъ случаевъ и возбраненій, да не множайши сатана оставленъ будетъ отъ православія христіанъ, нынѣ вновь преложень в митрополію сіе Кіевскую, ради грамоты къ нашему умѣренія блаженнѣйшаго патріарха московскаго, со всякимъ благоговѣніемъ и съ великимъ смиренномудріемъ прощенье подаватися упросилъ. Сего ради умѣреніе наше, презря положеніе въ чужую єпархію, понеже не ради пренебреганія или безчестія бывшу, но смотрително и снизходително», (VII) АЮЗР, 1/V, с. 185–186.

¹⁰⁶ «и о семъ внѣ предѣленія митрополита Кіевскаго преложеніи строителнаго же ради ... не взираючи на новосодѣланное дерзновение, но намѣреніе и конецъ судяци, и извѣстившия отъ онуды принесенными грамматами, яко строителнѣ сіе бысть; да не на мнозѣ времени єпархіи сей, безпрестателнѣ суще ... народъ премногій, противная мудрствующихъ поученіи оскверняемый, в недугъ тяжекъ православія превратится — пишетъ совѣтомъ общимъ ... преосвященныхъ митрополитовъ ... и во Святѣмъ извѣстствуетъ Дусѣ, да снизхождение употребляющіи и прошеніе ему обилно подаваючи, яко къ сему смотреніе строенія употребившу», (VIII) АЮЗР, 1/V, с. 186.

¹⁰⁷ ἔκδοσις.

¹⁰⁸ «κατὰ τὸ ἐκδοθὲν τῷ θρόνῳ Μοσχολί(ας) ἡμέτελλον πατριарχικὸν συνοδικὸν ἐκδόσεως ὑράμμα κατ'οἰκονομίαν κ(αί) ἢ συγκατάβασιν γεγονός μηδενὸς ἐναντιου(ένου)», (IX) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 106–107 (рос. переклад); АЮЗР, 1/V, с. 190–191 (рос. переклад).

Умови, запропоновані російською владою, згідно з патріаршими актами

Самі російські монархи, згідно з актами, просячи цієї поступки, щоб патріарх Московський міг висвячувати митрополита Київського, також висували умови, наприклад, про збереження звичаю обрання митрополита зібранням кліру й мирян у Києві. Про це згадано в кількох документах. У патріаршому листі до патріарха Московського сказано: «і якщо є потреба у висвяченні митрополита для Києва, то нехай воно буде прийняте від теперішнього й майбутнього патріархів Московських, а митрополит, висвячений для неї [Київської митрополії], нехай буде обраний тими, хто від неї [Київської митрополії] залежний»¹⁰⁹. Про це згадується і в синодальному листі на ім'я патріарха Московського: «З великим благочестям і ще більшим проханням просили дати дозвіл Блаженнішому патріарху Московському висвячувати митрополита Київського, коли ця митрополія залишиться без істинного ієрарха або коли буде скинутий її архієрей, якого оберуть єпископи, архимандрити й ігумени святих монастирів та інші, які підвладні цій єпархії, за звичаєм, щоб ця єпархія більше не залишалася без [єпископського] захисту...»¹¹⁰. У дозволі, наданому гетьманові та іншим на обрання митрополита, спочатку згадується звичай обрання митрополита, а потім повідомляється, що про це також просили імператори, після чого підтверджується цей звичай: «це добре, і угодно Богові, і приписано божественними канонами, які точно визначають, що той, хто має бути його ієрархом, за звичаєм Київської єпархії, повинен бути поставлений єпископами всієї єпархії і обраний усіма християнами, які там є... будучи прошені... [імператорами]... наша посередність із загальною думкою синодально... пише і наказує у Святому Дусі звичай обрання митрополита Київського тими, хто їй [митрополії] підпорядкований, коли він виникне, щоб це було виконано й підтверджено»¹¹¹.

¹⁰⁹ «И аще коли приключится нужда рукоположения митрополиту въ Кіевѣ, тое принимати по временамъ отъ патріарха Московскаго, и въ той поставляемаго митрополита избирати отъ подлежащихъ той», (I) АЮЗР, 1/V, с. 167.

¹¹⁰ «Ἐζήτουν μετὰ μεγάλης ἐν ἡλαβείας) καὶ ὁ, τι πλείστης παρακλήσεως δοθῆναι ἄδειαν τῶ μακαριωτάτῳ π(ατ)ριάρχη ἢ Μοσχολίας χειροτονεῖν μ(ητ)ροπολίτην Κιόβου, ἥνικα ἐμμένει ὕστερουμ(έν)η/ γνησί(ου) ἀρχιεῖ ἢ ῥέως ἡ μ(ητ)ρόπολις αὐτῆ, ἢ δι' ἐυλόγους αἰτί(ας) καθαιρεθῆ ὁ ἀρχιερατεύ(ων), ὄντινα ἂν ἢ ἐκλέξωσιν οἱ ἐν τῆ ἐπαρχία ταύτῃ ὑποκείμενοι ἐπίσκοποι, ἀρχιμανδρίται, καὶ ἡθροῦμ(ενοι) ἱερῶν μοναστηρίων καὶ οἱ λοιποί, ὡς εἴθιστα, διὰ τὸ μὴ μένειν του λοιποῦ ἢ προστάτετον τὴν παροικίαν ταύτην ...», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 101 і 103 (рос. переклад); СГД, IV, с. 518 (рос. переклад).

¹¹¹ «καὶ ἡλῶς κ(αι) θεαρέστως, κ(αι) κατὰ τοὺς θείους κανόνας φάσκοντας, καθιστάσθω δὲ μάλιστα μὲν ἢ ἀπὸ τῶν ἐν τῆ ἐπαρχία ἐπίσκοπος, συνηθεί(ας) ἐπικρατησάσης κατὰ τὴν παροικίαν Κιόβου τὸν βουλόμενον προστήναι ἀρχιερέα ταύτης ἐκλέγεσθαι παρὰ

Рішення про «підпорядкування» Київської митрополії Московському патріарху

Згідно з актами, Київська митрополія на прохання Росії була підпорядкована патріарху Московському; це рішення повторюється кілька разів: у патріаршій грамоті до патріарха Московського: «і щоб віднині ця митрополія Київська була під святим патріаршим престолом Московським»¹¹²; у патріаршій грамоті до гетьмана: «підтвердили ми синодально, що цій митрополії Київській ... дати відпускну грамоту¹¹³ ... щоб вона була під святішим патріаршим престолом великого і богохранимого града Москви»¹¹⁴; у патріаршій грамоті до імператорів Росії: «і¹¹⁵ щоб ця митрополія Київська була підпорядкована святішому патріаршому престолу Московському»¹¹⁶; синодальна грамота до імператорів: «... оголосити вам щодо Київської митрополії, що за писаннями ваших імператорських грамот, а також за спільним із ясновельможним гетьманом Війська Запорозького проханням вирішили, щоб воля ваша була виконана, особливо з розпорядженням імперії звідси, яка нами володіє»¹¹⁷; у синодальній грамоті до імператорів: «і віддали цю митрополію під захист теперішнього й майбутнього патріарха московського, щоб він міг безперешкодно здійснити те, що належить, за давнім звичаєм цього місця, для висвячення митрополита цієї єпархії і за вибором загального собору цієї єпархії, як оголошено в наших синодальних актах, щоб його блаженство міг безперешкодно висвятити митрополита Київського, і щоб митрополит підлягав патріаршому суду того ж патріарха Московського згідно з церковним поряд-

πάντων τῶν χριστιανῶν τῶν ἐκεῖσε ... Αἰτησάντων τοῦτ(ο) ... τῶν ... βασιλέ(ων)... ἡ μετρίότης ἡμῶν, γνώμη κοινῇ || συνοδικῇ... γράφει || κ(αὶ) ἐν ἀγίῳ ἀποφαίνε(ται) πν(εύματ) ἰ τὴν συνήθειαν τῆς ἐκλογῆς ταύτης τοῦ γενησομένου, ὅ||πηνίκα ἀν συμβῆ, μ(η)τροπολίτου Κιόβου παρὰ τῶν ὑποκει(ένων) αὐτῇ, ἀναφαίρετον || ποιοῦσα κ(αὶ) ἐπιβεβαιούσα», (IX) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 105-106 (рос.й переклад); АЮЗР, 1/У, с. 189–190.

¹¹² «И да отънынѣ тоя митрополія Кіевская да будетъ подлежащи къ святому патріаршескому Московскому престолу», (I) АЮЗР, 1/У, р. 167.

¹¹³ Тут в оригіналі, ймовірно, було лист від ἔκδοσις.

¹¹⁴ «соборно утвердихомъ ... отпустительную грамоту дати, воеже хиротонисатися ... быти подлежащей подъ святѣйшимъ патріаршескимъ великаго и богоспасаемаго града Москвы престоломъ», (II) АЮЗР, 1/У, с. 170–171.

¹¹⁵ У перекладі на російську «таким чином, щоб».

¹¹⁶ «καὶ ἡ Μητρόπολις αὐτῆ Κιόβου ἔστω ὑποκειμένη ὑπὸ τὸν Ἀγιώτατον Πατριарχικὸν τῆς Μοσχολίας θρόνον», (III) СГГД, IV, с. 512; АЮЗР, 1/У, с. 174 (рос. переклад).

¹¹⁷ «потомъ же объявити вамъ, яже суть о днѣль митрополіи Кіевской, яко противъ писанія вашихъ царскихъ грамотъ и противъ общаго прошенія вкупъ и превысокого гетмана Запорожского соизволихомъ быти воли вашей, наипачежъ и чрезъ повелѣнія владычущаго нами здѣшняго царствія», (IV) СГГД, IV, с. 515; АЮЗР, 1/У, с. 178.

ком»¹¹⁸; синодальний лист на ім'я патріарха Московського: «Наша посередність ... з радістю прийняло це прохання як добре і справедливе і визнало гідним запевнити його письмово. І пишучи зі святим синодом архиєреїв ... оголошує, щоб свята Київська єпархія була під святішим патріаршим престолом великого й богохранимого міста Москви, тобто щоб митрополит Київський у ній [цій митрополії], коли буде потреба, висвячувався блаженним патріархом Московським»¹¹⁹; патріарша грамота до гетьмана та інших щодо підпорядкування: «через це [війни між двома імперіями] послушення цієї єпархії передано святійшому престолу патріарха Московського»¹²⁰; у грамоті гетьману та іншим особам на обрання митрополита: «послушення цієї Київської митрополії ввірено святійшому патріаршому престолу Московському»¹²¹. Тут використано дієслово «ἀνατίθῃμι», яке виключає передачу юрисдикції, а скоріше означає функцію Вселенського Патріарха, що полягає у висвяченні або переведенні Київського митрополита, яка була доручена патріарху Московському.

Далі в актах викладені деталі цього «підпорядкування». Зокрема, про переведення чи висвячення митрополита Київського патріархом Московським: у патріаршій грамоті до патріарха Московського: «коли виникне потреба у висвяченні того, хто має бути в цій єпархії, нехай буде висвячений тим, хто в цей час є патріархом у богохранимому великому граді Москві»¹²²; у пат-

¹¹⁸ ««и вручили есмы предстательству митрополию сію по времени сушу блаженнѣйшему патріарху Московскому, да имѣеть волю совершати невозбранно, елико пользуетъ къ поставленію митрополита єпархіи сей по древнему обычаю мѣста того, и избраніемъ общаго совѣта онѣя єпархіи, якоже объявляютъ наши соборныя грамоты, да имѣеть хиротонисати блаженство его митрополита Кіевскаго невозбранно, и да будетъ послушенъ митрополитъ въ патріаршескомъ судилищѣ тогожъ патріарха Московскаго по церковному чину»», (IV) СГГД, IV, с. 515; АЮЗР, 1/V, с. 179.

¹¹⁹ «ή μετρίότης ἡμῶν ... τὴν αἴτησιν ταύτην ὡς ἀσμένως ἐδέχθη, εὐλογόν τε οὖσαν ἢ κ(αὶ) δικαίαν κατασφαλίσαι ἐγγράφως ἔκρινεν ἄξιον. Κ(αὶ) δὴ γράφουσα μετὰ τῆς ἢ περὶ αὐτὴν ἱεράς τῶν ἀρχιερέων συνόδου ... ἀποφαίνεται(αὶ), ἵνα ἡ ἀγιωτάτη ἐπαρχία ἢ Κιόβου εἴη ὑποκειμένη ὑπὸ τοῦ ἀγιωτάτου π(ατ)ριαρχικοῦ θρόνου τῆς μεγάλης (fol. 203r) ἢ κ(αὶ) θεοσώστ(ου) πόλεως Μοσχοβί(ας), χειροτονεῖσθαι δηλαδὴ μ(ητ)ροπολίτην Κιόβου ἐν αὐτῇ ἢ ἡνίκα παρεμπέση χρεῖα παρὰ τοῦ μακαριωτάτου π(ατ)ριάρχου Μοσχοβίας», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 101 і 103 (російський переклад); СГГД, IV, с. 518 (російський переклад).

¹²⁰ «Тѣмъ же и єпархіи сей покорство приложися святѣйшему престолу патріарха Московскаго», (VI) АЮЗР, 1/V, с. 183.

¹²¹ «ή ὑποταγή τῆς μ(ητ)ροπόλ(εως) ταύτης Κιόβου ἀνετέθη ὑπὸ τὸν ἀγιώτατον ἢ π(ατ)ριαρχικὸν τῆς Μοσχοβίας θρόνον», (IX) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 105–106 (ро. переклад); АЮЗР, 1/V, с. 190.

¹²² «яко егда прилучитсѣ нужда поставленія хотящему быти въ єпархіи той — да поставляется отъ патріаршествоваго по временамъ въ богохранимомъ великомъ градѣ Москвѣ», (I) АЮЗР, 1/V, с. 167–168.

ріаршій грамоті до гетьмана: «і щоб предстоятель її ... був висвячений блаженнішим патріархом Московським»¹²³; у посланні патріарха до імператорів Росії: «щоб блаженніший патріарх Московський і всієї Русі кир Йоаким, у Святому Дусі возлюблений і бажаний брат і співслужитель нашого посередництва, з дозволу¹²⁴ висвятив митрополита Київського за церковними приписами»¹²⁵; у синодальному листі до імператорів: «і [ми] віддали цю митрополію під захист теперішнього і майбутнього блаженнішого патріарха Московського, щоб він міг безперешкодно здійснити те, що належить за стародавнім звичаєм цього місця для висвячення митрополита цієї єпархії і за вибором загального собору цієї єпархії, як оголошено в наших синодальних актах, і щоб його блаженство міг безперешкодно висвятити митрополита Київського, і щоб митрополит підлягав патріаршому суду того ж патріарха Московського за церковним порядком»¹²⁶; у синодальному листі до імператорів: «і нехай буде тепер і надалі таким чином поставлення [митрополита] Київського, для спасіння християн, що живуть у ньому»¹²⁷; у синодальному листі до патріарха Московського: «А тому зі святим синодом навколо неї [митрополита = патріарха] ... оголосити, щоб свята Київська єпархія була під святішим патріаршим престолом великого і богохранимого града Москви, тобто щоб митрополит Київський в ній, коли буде потреба, висвячувався блаженнішим патріархом Московським ...»¹²⁸; у грамоті, наданій гетьману та іншим особам для обрання митрополита: «і за

¹²³ «и уже той престателствующій... хиротонисатися отъ блаженнѣйшаго патріарха Московскаго», (II) АЮЗР, 1/IV, р. 171.

¹²⁴ У рос. перекладі. Російською: вільний (= «має право»).

¹²⁵ «ὅτι ὁ μακαριώτατος Πατριάρχης Μοσχολίας καὶ πάσης Ῥωσσίας κύριος Ἰωακείμ, ὁ ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὸς καὶ περιπόθητος ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργὸς τῆς ἡμῶν μετρίότητος ἔχη ἐπ' ἀδείας χειροτονεῖν Κιόβου Μητροπολίτην, κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διατύπωσιν», (III) СГГД, IV, с. 512; АЮЗР, 1/IV, с. 174 (рос. переклад).

¹²⁶ «и вручили есмь представельству митрополію сію по времени суццу блаженнѣйшему патріарху Московскому, да имѣеть волю совершати невозбранно, елико пользуетъ къ поставленію митрополита єпархіи сей по древнему обычаю мѣста того, и избраниемъ общаго совѣта оныхъ єпархіи, якоже объявляютъ наши соборныя грамоты, да имѣеть хиротонисати блаженство его митрополита Кіевскаго невозбранно, и да будетъ послушенъ митрополитъ въ патріаршескомъ судилищѣ тоужъ патріарха Московскаго по церковному чину», (IV) СГГД, IV, с. 515; АЮЗР, 1/IV, с. 179.

¹²⁷ «и да будетъ отнынѣ и впредь симъ образомъ хиротонисаніе Кіевскаго, спасенія ради тамо живущихъ христіанъ», (IV) СГГД, IV, с. 516; АЮЗР, 1/IV, с. 179.

¹²⁸ «Κ(αὶ) δὴ γράφουσα μετὰ τῆς ἢ περὶ αὐτὴν ἱεράς τῶν ἀρχιερέ(ων) συνόδου ... ἀποφαίνεται(αι), ἵνα ἡ ἀγιωτάτη ἐπαρχία ἢ Κιόβου εἴη ὑποκειμένη ὑπὸ τοῦ ἀγιωτάτου π(ατ)ριάρχικου θρόνου τῆς μεγάλης ἢ κ(αὶ) θεοσώστ(ου) πόλεως Μοσχολί(ας), χειροτονεῖσθαι δηλαδὴ (μητ)ροπολίτην Κιόβου ἐν αὐτῇ ἢ ἡνίκα παρεμπέση χρεία παρὰ τοῦ μακαριώτατου π(ατ)ριάρχου Μοσχολίας», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 101 і 103 (рос. переклад); СГГД, IV, с. 518 (рос. переклад).

грамотами відправити обраного до патріарха московського свого часу, і прийняти від нього рукоположення або переведення, а також прийняти від нього відпускну грамоту, згідно з нашою патріаршою [і] синодальною грамотою¹²⁹, даною московському престолу, за ікономією і за поблажливістю»¹³⁰.

Лише один раз, у синодальному листі до імператорів, зазначено, що митрополит підлягатиме патріаршому суду Москви: «і що митрополит підлягатиме патріаршому суду того ж патріарха Московського згідно з церковним порядком»¹³¹. Це уточнюється, тому що, згідно з канонічною традицією Церкви, вказані два права (право висвячувати й право судити) пов'язані між собою; той, хто висвячує, має право судити в першій інстанції¹³².

У текстах Київська митрополія названа «підпорядкованою» патріархові Московському; тут же пояснено, що це насправді означає: «коли потрібно буде висвятити людину на управління цією єпархією, нехай вона буде висвячена патріархом свого часу великого града богохранимого Москви»; «...святи митрополія Київська буде підпорядкована найсвятішому патріаршому престолу великого града богохранимого Москви, тобто митрополит Київський, коли це буде потрібно, буде висвячуватися блаженнішим патріархом Московським». Це не було підтверджено як право патріарха Московського, оскільки він повинен діяти за уповноваженням. Єдиний збережений документ у грецькому оригіналі стверджує, що «Блаженніший патріарх Московський ... може з повноваженням висвячувати Митрополита Київського, згідно з [літургійними] приписами Церкви»; так само і в акті, що зберігся в грецькій копії: «даючи повноваження... висвячувати» («δοθῆναι ἄδειαν ... χειροτονεῖν»), «і хто дає йому за ікономією такий дозвіл» («... κ(αί) διδόντος οἰκονομικῶς ἐκείνῳ τὴν τοιαύτην ἄδειαν»). У російських перекладах слово «дозвіл», присутнє в єдиному акті, збереженому в грецькому оригіналі, і в тому, що зберігся в

¹²⁹ ἔκδοσις.

¹³⁰ «κ(αί) διὰ γραμμάτων συνστατικῶν ἢ πέμπειν τὸν ἐκλεχθέντα εἰς τὸν κατὰ καιρὸς π(ατ)ριάρχην Μοσχολί(ας) κ(αί) ἢ λαμβάνειν παρ'ἐκείνου τὴν χειροτονίαν ἢ μετάθεσιν, ὁμοίως κ(αί) τὴν ἢ ἀπολυτικὴν αὐτοῦ πράξιν κατὰ τὸ ἐκδοθῆν τῷ θρόνῳ Μοσχολί(ας) ἡμέτερον π(ατ)ριαρχικὸν συνοδικὸν ἐκδόσεως γράμμα κατ'οἰκονομίαν κ(αί) ἢ συγκατάβασιν γερονός», (IX) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 105–106 і 107 (рос. переклад); АЮЗР, 1/У, с. 190–191. Див. також міркування Ченцової, Ченцова, В., Синодальное решение, с. 93–95.

¹³¹ «и да будетъ послушенъ митрополитъ въ патріаршескомъ судилищѣ тогожъ патріарха Московскаго по церковному чину», (IV) СГГД, IV, с. 515; АЮЗР, 1/У, с. 179.

¹³² Див. напр., другий коментар Вальсмона до канона 31 Апостолів, РП, II, с. 42; а також Алфавітну синтагму Властаря, РП, VI, с. 257.

грецькій копії, трансформовано у «волю», і це, ймовірно, також і в інших текстах: «І ми доручили заступництво цієї митрополії теперішньому та майбутньому блаженнішому патріарху Московському, щоб він мав свободу безперешкодно здійснювати все, що стосується рукоположення митрополита», «приймати від нього рукоположення... згідно зі свободою, наданою Московському Престолу, який має нашу синодальну патріаршу грамоту».

Акт рукоположення

Часто згадується, що митрополит Київський повинен отримати акт про висвячення від патріарха Московського. Так, у патріаршій грамоті до патріарха Московського зазначено: «має отримати акт на пергаменті та інші належні привілеї»¹³³, деталь, яка присутня також в інших трьох актах: у патріаршій грамоті до гетьмана: «і щоб він отримав від нього те, що називається актом на пергаменті»¹³⁴; у синодальній грамоті, адресованій московському патріарху: «і щоб він отримав від нього те, що називається актом на пергаменті»; у повноваженнях, наданих гетьману та іншим особам на обрання митрополита: «і отримати... також його відпускну грамоту»¹³⁵.

Відносини між митрополитом Київським і патріархом Московським

Також часто згадується, що митрополит Київський повинен визнавати патріарха Московського «своїм старцем (або старшим) і начальником» («ὡς γέροντα καὶ προεστῶτα αὐτοῦ»). Кілька актів додають: «бо ним він був висвячений». З цієї причини митрополит Київський повинен поминати ім'я патріарха Московського також після імені Вселенського патріарха, «а потім ім'я патріарха Московського, як старшого»; «... через рукоположення, яке він отримує через [патріарха] Московського, він повинен згідно з канонами поминати його». Термін «προεστῶς» в офіційних церковних документах вживається лише для позначення чернецтва¹³⁶, те саме стосується і «γέρων» (останнє скоріше в значенні духовного отця). Це з'являється в таких ак-

¹³³ «И взимати ему на Мемврани именуемое дѣйство и еликая иныя чины приличны суть», (I) АЮЗР, 1/V, с. 168.

¹³⁴ «и приняты отъ него еже съ мемвранахъ дѣяніе глаголемое», (II) АЮЗР, 1/V, с. 171.

¹³⁵ «κ(αί) || λαμβάνειν παρ'ἐκείνου τὴν χειροτονίαν ἢ μετάθεσιν, ὁμοίως κ(αί) τὴν || ἀπολυτικὴν αὐτοῦ πράξιν», (IX) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 106–107 (рос. переклад); АЮЗР, 1/V, с. 190.

¹³⁶ Καρσινικόλας, Π., Κλείς, с. 298–299. Пошуки в базі даних Thesaurus Linguae Graecae (<http://stephanus.tlg.uci.edu>) дали той самий результат.

тах: у патріаршій грамоті до патріарха Московського: «і нехай знає старшого і начальника свого, патріарха Московського свого часу»¹³⁷. У цьому ж документі зазначено, що митрополит Київський повинен поминати патріарха Московського «як старшого»¹³⁸ після Вселенського патріарха; у грамоті патріарха до гетьмана: «і нехай визнає його старшим і начальником своїм, відколи він від нього рукопокладений»¹³⁹; у грамоті патріарха до імператорів Російської імперії: «і ті, що є його архиєреями, нинішній і майбутні після нього, нехай знають своїм старшим і начальником патріарха Московського нинішнього й майбутнього, бо вони від нього рукоположені»¹⁴⁰; у синодальному листі до патріарха Московського: «щоб він знав його [патріарха Московського]: «і щоб знали його [патріарха Московського] як свого старшого й начальника, оскільки він був висвячений ним, а не [Вселенським патріархом], як зазначено вище... і, використовуючи поблажливість за своїм давнім звичаєм і даючи йому [патріарху Московському] цей дозвіл, за ікономією»¹⁴¹.

Водночас у патріарших актах середньовіччя, що стосуються Київської митрополії, ідеться про послух і любов митрополита до патріарха. У тих самих документах говориться про послух, вірність, честь, повагу і любов єпископів до свого митрополита.

У кількох актах ми бачимо, що митрополити повинні підкорятися своєму патріархові та Синоду. Для позначення цих понять використано різні терміни: «ύποταγή», «στορυγή». Так, у деяких актах трапляються такі формули: «обов'язок покори (τὸ χρέος τῆς ύποταγῆς) Святій Церкві»¹⁴², «покори

¹³⁷ «и да знаетъ старца и настоятеля своего, по временамъ патріарха Московскаго», (I) АЮЗР, 1/V, с. 168.

¹³⁸ «патріарха Московського, як старця свого», (I) АЮЗР, 1/V, с. 168.

¹³⁹ «и познавати его старшѣйшаго и наставника своего, понеже отъ него хиротонисанъ естъ», (II) АЮЗР, 1/V, с. 171.

¹⁴⁰ «καὶ οἱ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντες, ὃ τε ἤδη καὶ ὁ μετὰ τοῦτον, γινώσκωσι γέροντα καὶ προεστώτα αὐτὸν τὸν κατὰ καιροῦς Πατριάρχην Μοσχοβίας ὡς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονούμενοι», (III) СДГГ, с. 512-513; АЮЗР, 1/V, с. 175 (рос. переклад).

¹⁴¹ «κ(αὶ) γινώσκω ἐκεῖνον [τὸν Μόσχας] γέροντα κ(αὶ) προεστώτα αὐτοῦ, ὡς παρ' ἐκεῖνου/ χειροτονουμένη [sic dans éd.] κ(αὶ) ἢ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ οἰκουμηνικοῦ, ὡς ἀνωτέρω εἴρη(ται) ... κ(αὶ) τρόπῳ συγκαταβατικῶ χρωμ(έν)ου/ κατὰ τὴν αὐτοῦ προπάλειον συνήθει(αν) ἢ κ(αὶ) διδόντος οἰκονομικῶς ἐκεῖνω [τῷ Μόσχας] τὴν τοιαύτην ἀδειαν», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 101 і 103 (рос. переклад); СГГД, IV, с. 518 (рос. переклад).

¹⁴² «κατὰ τὸ χρέος τῆς ύποταγῆς αὐτοῦ τῆς εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Θεοῦ καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν», PG, 152, col. 1335–1338; MM, I, No 151, с. 336–340; Павлов, А. С., Памятники, No 9, с. 41–51; Das Register; III, No 193, с. 104–117.

(ὀφειλομένην ὑποταγήν) належну нашій мірності»¹⁴³, «виявити належну прихильність і покору (προσήκουσαν στοργήν καὶ ὑποταγήν) до неї (Церкви)»¹⁴⁴.

Щодо документів, які стосуються відносин між митрополитом і єпископами, то в них вжито терміни «εὐπείθεια», «ὑποταγή», «τιμή», «εὐλάβεια» і «στοργή», які присутні в таких формулах: «μαῖτε належний послух (προσήκουσαν εὐπείθειαν)... слухайтеся ἰογο (ὑπακούειν αὐτῶ)...»¹⁴⁵, «належну шану ἢ послух (ὀφειλομένην τιμήν καὶ εὐπείθειαν)»¹⁴⁶, «щоб ти любив ἰογο і завжди був прив'язаний до нього (ἵνα στέργης μὲν καὶ εἰς ἐκεῖνο ἀμεταθέτως)... належний ἰομου, послух, а також покору і честь (εὐπείθειαν καὶ ὑποταγήν καὶ τιμήν)»¹⁴⁷, «всяке благочестя і послух (πᾶσαν εὐλάβειαν καὶ ὑποταγήν)»¹⁴⁸, «чинити ... покору (ὑποταγήν), яку ви маєте за обов'язком»¹⁴⁹, «ви повинні підкоритися ἰομου і ἰογο суду (ἵνα ὑπόκεισαι εἰς τὴν ὑποταγήν καὶ διάκρισιν αὐτοῦ) ... не кажучи нічого протилежного, не будучи

¹⁴³ «οὐκ ἠθέλησε λαβεῖν γράμματα τῆς ἡμῶν μετριότητος εἰς πίστωσιν καὶ ἀσφάλειαν τῶν οὕτως ἀποφανθέντων οὔτε τὴν ὀφειλομένην ὑποταγήν ἐνδειξασθαι εἰς τὴν ἡμῶν μετριότητα», PG, 152, col. 1374–1378; MM, I, № 183, с. 425–430; Павлов, А. С., Памятники, № 13, с. 69–85; Das Register, III, № 259, с. 520–537.

¹⁴⁴ «Ἐπεὶ γὰρ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας πύλαι ἄδου οὐκ ἀντισχύσουσι, κατὰ τὸν σωτήριον λόγον, προσήκει ἔχειν καὶ τὴν ἱερότητα σου τὴν προσήκουσαν στοργήν καὶ ὑποταγήν πρὸς αὐτήν», PG, 152, col. 1380–1382; MM, I, № 185 (bis), с. 434–436; Павлов, А. С., Памятники, № 14, с. 85–91; Das Register, III, № 262, с. 548–557.

¹⁴⁵ «ὀφειλόντων καὶ τῶν κατὰ τὰς τοιαύτας ἀγιωτάτας ἐπισκοπᾶς θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων ἔχειν εἰς αὐτὸν δὴ τὸν ἱερώτατον μητροπολίτην Κυβέβου ... καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν κατὰ καιρὸν ἐν αὐτῇ ἀρχιερατικῶς διαπρέψοντας τὴν προσήκουσαν εὐπείθειαν, ὅσα καὶ εἰς πρῶτον ἀρχιερέα τούτων καὶ ὑπακούειν αὐτῶ», PG, 152, col. 1289–1292; MM, I, № 120, с. 267–271; Павлов, А. С., Памятники, № 7, с. 33, 34; Павлов, А. С., Памятники, № 7, с. 33–39; Das Register, II, № 170, с. 487–498.

¹⁴⁶ «γράφομεν πρὸς τὴν θεοφιλείαν σου, ἵνα εὐφρανθῆς καὶ σὺ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ καὶ ἀπονέμῃς τὴν ὀφειλομένην τιμήν καὶ εὐπείθειαν πρὸς αὐτόν», PG, 152, col. 1340–1342; MM, I, № 156, с. 347–350; Павлов, А. С., Памятники, № 10, с. 51–59; Das Register, III, № 194, с. 116–125.

¹⁴⁷ «οὐδὲν θαρρήσης εἰς τοῦτο καὶ εἰσέλθῃς εἰς πρόφασιν τινὰ ἐντεῦθεν καὶ ποιήσης τίποτε περιφρονητικὸν εἰς τὸν μητροπολίτην σου, ἀλλὰ ἵνα στέργης μὲν καὶ εἰς ἐκεῖνο ἀμεταθέτως, ἀποδιδῶς δὲ καὶ πρὸς τὸν τοιοῦτον ἱερώτατον μητροπολίτην Κυβέβου καὶ πάσης Ρωσίας τὴν χρεωστουμένην, ὡς εἴρηται, εὐπείθειαν καὶ ὑποταγήν καὶ τιμήν, καθὼς τὲ οἱ θεοὶ καὶ ἱεροὶ κανόνες παρακελεύονται καὶ καθὼς ἀπεδίδουν αὐτήν καὶ οἱ πρότερον ἐπίσκοποι εἰς τοὺς πρώην μητροπολίτας αὐτῶν», PG, 152, col. 1340–1342; MM, I, № 156, с. 347–350; Павлов, А. С., Памятники, № 10, с. 51–59; Das Register, III, № 194, с. 116–125.

¹⁴⁸ «καὶ πᾶσαν εὐλάβειαν καὶ ὑποταγήν αὐτῶ ἀπονέμειν», PG, 152, col. 1340–1342; MM, I, № 156, с. 347–350; Павлов, А. С., Памятники, № 10, с. 51–59; Das Register, III, № 194, с. 116–125.

¹⁴⁹ «ἀποδιδῶς πρὸς τοῦτον δὴ τὸν ἱερώτατον μητροπολίτην σου τὴν, ἣν ἔχεις κατὰ χρέος, ὑποταγήν», PG, 152, col. 1340–1342; MM, I, № 156, с. 347–350; Павлов, А. С., Памятники, № 10, с. 51–59; Das Register, III, № 194, с. 116–125.

непокірним (ἐν μηδενὶ ἀντιλέγων μὴδὲ ἀπειθῶν)»¹⁵⁰, «*послух, що належить йому по праву (ἀνήκουσαν ὑποταγὴν χρεωστικῶς)*»¹⁵¹, «*покірність і послух, якого вимагають (ὀφειλομένην ὑποταγὴν καὶ εὐπείθειαν)*»¹⁵², «*як ви зобов'язані, послух, побожність і покору (ὄπερ ἔχεις, χρέος εὐπείθειαν καὶ εὐλάβειαν καὶ ὑποταγὴν)*»¹⁵³, «*повага, покірність і слухняність (αἰδῶ καὶ ὑποταγὴν καὶ εὐπείθειαν)*»¹⁵⁴.

У текстах про повернення Алепської митрополії під юрисдикцію Антіохійського патріарха (1792 р.) також використовується інша термінологія: «*щоб ця свята митрополія Алепська відтепер і назавжди була, як і раніше, віднесена і підпорядкована Святішому Патріаршому і Апостольському Престолу Антіохії, і щоб митрополити Алепські відтепер були канонічно висвячені теперішнім і майбутнім патріархом Антіохійським, і визнавали його одного своїм патріархом і господарем, і щоб вони були йому вірні і підпорядковані, як годиться... свята митрополія Алепська, як і раніше, буде підпорядкована й підкорена Святішому Патріаршому та Апостольському Престолу Антіохії, а теперішній і майбутній митрополит Алепський визнає своїм патріархом і владикою того, хто буде патріаршим главою Святішого Патріаршого і Апостольського Престолу Антіохії і буде віддавати йому всю необхідну та належну повагу, честь, слухняність і покірність, як це необхідно й добре, як це належить*»¹⁵⁵.

¹⁵⁰ «ἵνα ὑπόκεισαι εἰς τὴν ὑποταγὴν καὶ διάκρισιν αὐτοῦ καί, εἴ τι δὲ συμβῆ μεταξὺ ὑμῶν ἐξετάσεως καὶ κρίσεως δεόμενον, ἵνα παρ' αὐτοῦ δὴ τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Κνέβου καὶ πάσης Ρωσίας δέχουσαι τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἐξέτασιν, ἐν μηδενὶ ἀντιλέγων μὴδὲ ἀπειθῶν», PG, 152, col. 1340–1342; MM, I, № 156, с. 347–350; Павлов, А. С., Памятники, № 10, с. 51–59; Das Register, III, № 194, с. 116–125.

¹⁵¹ «ἐὰν οὐδὲν ἀποπληροῖς εἰς τὸν μητροπολίτην σου κατὰ τοὺς αὐτοὺς θεῖους κανόνας τὴν ἀνήκουσαν ὑποταγὴν χρεωστικῶς, γίνωσκε, ὅτι ἀνατεθειμένος ἐνι οὗτος παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος πράττειν εἰς σὲ πᾶν», PG, 152, col. 1340–1342; MM, I, № 156, с. 347–350; Павлов, А. С., Памятники, № 10, с. 51–59; Das Register, III, № 194, с. 116–125.

¹⁵² «ἵνα δηλονότι ἔχῃς εἰς αὐτὸν τὴν ὀφειλομένην ὑποταγὴν καὶ εὐπείθειαν ὡς μητροπολίτην σου, καθὼς οἱ θεῖοι καὶ ἱεροὶ κανόνες παρακελεύονται», PG, 152, col. 1342–1343; MM, I, № 157, с. 350–351; Павлов, А. С., Памятники, № 11, с. 59–63; Das Register, III, № 195, с. 126–131.

¹⁵³ «ἀλλὰ μᾶλλον ἄς ἔχῃ ἡ θεοφιλεία σου πρὸς τόνδε τὸν ἱερωτάτον μητροπολίτην Κνέβου καὶ πάσης Ρωσίας κατὰ τό, ὄπερ ἔχεις, χρέος εὐπείθειαν καὶ εὐλάβειαν καὶ ὑποταγὴν», PG, 152, col. 1342–1343; MM, I, № 157, с. 350–351; Павлов, А. С., Памятники, № 11, с. 59–63; Das Register, III, № 195, с. 126–131.

¹⁵⁴ «ὀφειλόντων πάντων, ἐπισκόπων, ῥηγῶν, ἀρχόντων, ἱερωμένων, μοναχῶν καὶ παντὸς τοῦ χριστιανύμου πληρώματος, τὴν προσήκουσαν αὐτῷ ἀπονέμειν αἰδῶ καὶ ὑποταγὴν καὶ εὐπείθειαν, ὡς πατρὶ αὐτῶν καὶ διδασκάλῳ πνευματικῷ», MM, II, No 337, с. 12–18; Павлов, А. С., Памятники, № 30, с. 165–184.

¹⁵⁵ «ἀγιωτάτη αὐτῆς μητρόπολις Χαλεπίου τὸν τεύθεν καὶ ἐς ἀεὶ ὑπάρχη κατὰ τὸ ἔκπαλαι ἀναφερομένη καὶ ὑποκειμένη τῷ ἀγιωτάτῳ πατριαρχικῷ καὶ ἀποστολικῷ θρόνῳ τῆς Αντιοχείας, καὶ οἱ μητροπολίται Χαλεπίου εἰς τὸ ἐξῆς προχειρίζονται κανονικῶς παρὰ τοῦ κατὰ καιροὺς πατριάρχου τῆς Αντιοχείας, καὶ ἐκείνον μόνον

Таким чином, ідеться лише про дозвіл на висвячення митрополита Київського, а не про повне надання юрисдикції. Про підпорядкування митрополита Московському патріарху не йдеться, але передбачено, що через висвячення, здійснене Московським патріархом, митрополит повинен визнавати його «ὡς ὑέροντος καὶ προεστῶτος», поминати його і підкорятися його суду¹⁵⁶.

Підтвердження дозволу на обрання Київського митрополита зібранням клиру й мирян митрополії

Грамоти також підтверджують повноваження Синоду, а точніше, духовно-мирянського зібрання Київської митрополії обирати митрополита. Це право було однією з умов цієї поступки. Так, у патріаршій грамоті до патріарха Московського зазначено, що останній уповноважений висвячувати «кого оберуть підвладні цій Київській єпархії єпископи, улюблені Богом єпископи, преподобні архимандрити, преосвященних ігуменів преподобних і святих монастирів, благочестивих, і святих, і преподобних ієромонахів, преподобних ченців та інших начальників і знатних осіб, за звичаєм цього місця за наказом славного великого гетьмана, який там перебуває»¹⁵⁷. Цей дозвіл присутній і в інших актах: у патріаршій грамоті до патріарха Московського: «свобода обирати Митрополитом Київським будь-кого, кого вони побажають»¹⁵⁸; у патріаршій грамоті до гетьмана: «митрополит київський буде поставлений ним [патріархом московським], а обраний буде тими, хто підлягає цій кафедрі» і «главу його обиратимуть ті, хто підлягає цій єпархії київській, улюблені Богом єпископи, преосвя-

γνωρίζωσι πατριάρχην, καὶ κυριάρχην αὐτῶν, πειθόμενοι καὶ ὑποτασσόμενοι ἐκείνῳ ὡς νενομίσται ... ἀγιωτάτῃ μητροπόλει Χαλεπίου, κατὰ τὸ ἔκπαλαι, ὑπάρχῃ ὑποτασσομένη καὶ ὑποκειμένη τῷ ἀγιωτάτῳ πατριαρχικῷ καὶ ἀποστολικῷ θρόνῳ τῆς Ἀντιοχείας, καὶ ὁ κατὰ καιροῦς μητροπολίτης Χαλεπίου γνωρίζῃ πατριάρχην καὶ κυριάρχην ἑαυτοῦ τὸν κατὰ καιροῦς πατριαρχικῶς προϊστάμενον τοῦ ἀγιωτάτου τῆς Ἀντιοχείας πατριαρχικοῦ καὶ ἀποστολικοῦ θρόνου, καὶ πρὸς ἐκείνον πᾶσαν τὴν ὀφειλομένην καὶ προσήκουσαν αἰδῶ, τιμῇ, εὐπείθειαν καὶ ὑποταγὴν ἀπονέμων, κατὰ τὸ πρόπον καὶ εὐλογον, ὡς νενομίσται», Делικанής, К., Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι, III, с. 218–219 та ін.

¹⁵⁶ Див. також Лурье, В., Русское православие, с. 223–225.

¹⁵⁷ «егоже еще изберуть повинующияся той епархїи Киевской боголюбезные епископы, честнѣйшіе архимандриты, преподобные игумены честныхъ и святыхъ монастырей, благочестивыя и святыя и преподобныя ієромонахи, преподобныя монахи и прочїи начални и началствующи, по содержанию обычая мѣста того, повелѣніемъ же тамо свѣтлѣйшаго великаго гетмана», (I) АЮЗР, 1/V, с. 168.

¹⁵⁸ «ради свободы воеже избрати егоже хотятъ во митрополита к Киеву», (I) АЮЗР, 1/V, с. 168.

щенні архимандрити, преподобні ігумени святих і преподобних монастирів, благочестиві священники, преподобні ієромонахи, бояри та інші з дозволу й заклику славного та найхристияннішого Великого Гетьмана свого часу війська Запорозького обох берегів Дніпра»¹⁵⁹. У листі патріарха до російських імператорів: «того, хто буде обраний тими, хто підвладний цій єпархії, згідно з актом, виданим тим, хто підвладний Київській єпархії, тобто що вони мають дозвіл¹⁶⁰, коли потрібно буде [обрати] когось митрополитом Київським, обрати того, кого вони хочуть»¹⁶¹; у синодальному листі до імператорів: «...того, хто буде обраний тими, хто підвладний цій єпархії, згідно з актом, виданим тим, хто підвладний Київській єпархії, тобто, що вони мають дозвіл» ...за давнім звичаєм і за вибором загального собору цієї єпархії, як оголошено в наших синодальних актах...»¹⁶²; у повноваженнях, наданих гетьману та іншим особам на обрання митрополита: «наше посередництво зі спільною думкою синодально... пише й наказує у Святому Дусі, виконуючи та підтверджуючи звичай обрання митрополита Київського, коли воно [обрання] відбудеться: коли Київська єпархія буде позбавлена ієрарха, нехай будуть вільні [обирати] улюблені Богом єпископи, преподобні архимандрити та ігумени святих і преподобних монастирів, ієромонахи та благочестиві священники, преподобних ченців і всіх інших, що належать до цієї Київської єпархії, з дозволу й заклику славного та благочестивого гетьмана свого часу війська Запорозького по обидва береги Дніпра і з підтверджуючими листами відправити обраного до патріарха Московського свого часу»¹⁶³.

¹⁵⁹ «и уже той предстателствующій, егоже бы избраша подлежащии епархии сей Киевской боголюбезные епископы, пречестные архимандриты, преподобные игумены священныхъ и пречестныхъ монастырей, благоговѣйные іереи, преподобныя ієромонахи, бояри и прочіи, позволеніємъ и увѣщаніємъ по времени суца преяснаго и христіаннѣйшаго великаго гетмана...», (II) АЮЗР, 1/V, с. 171.

¹⁶⁰ У рос. перекладі: «вони вільні (=мають право)».

¹⁶¹ «ὄντινα ἂν ἐκλέξωσιν οἱ ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ ταύτῃ ὑποκείμενοι, κατὰ τὸ ἐκδοθὲν γράμματι τοῖς ὑποκείμενοις τῇ Κιόβου Ἐπαρχίᾳ, δηλαδὴ ἔχειν τοὺτους ἄδειαν ἢνίκα ἐμπίπτῃ χρεῖα πρόσωπον, γενησομένου Μητροπολίτου Κιόβου, ἐκλέγειν οὗτοι ὄντινα βούλωνται», (III) СГГД, IV, с. 512; АЮЗР, 1/V, с. 175 (рос. переклад).

¹⁶² «по древнему обычаю мѣста того, и избраніємъ общаго совѣта оныя епархії, якоже объявляютъ наши соборныя грамоты», (IV) СГГД, IV, с. 515; АЮЗР, 1/V, с. 179.

¹⁶³ «ἡ μετρίότης ἡμῶν, γνώμη κοινὴ || συνοδικῆ... γράφει || κ(αι) ἐν ἀγίῳ ἀποφαίνε(ται) πν(εύματι) τὴν συνήθειαν τῆς ἐκλογῆς ταύτης τοῦ γενησομένου, ὅ || πνίκα ἂν συμβῆ, μ(η)τροπολίτου Κιόβου παρὰ τῶν ὑποκειμένων αὐτῇ, ἀναφαίρετον || ποιούσα κ(αι) ἐπιβεβαιούσα, ἵνα ἢνίκα ἂν ἡ ἐπαρχία Κιόβου ἀμοιρῆ ἀρχιε || ρέως, ἔχωσιν ἄδεια, ὡς καλῆ κ(αι) κατὰ κανόνα ἐπικρατήσασα συνήθεια, οἱ || ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ Κιόβου ὑποκείμενοι θεοφ(ιλέστατοι) ἐπίσκοποι, ὁσιώ(ατοι) ἀρχιμαν || δρίται κ(αι)

Привілеї митрополита Київського

У деяких текстах згадується, що привілеї митрополита Київського мають бути збережені. Одним з таких привілеїв є також титул митрополита «Київського і всієї Русі», який згадується один раз. У патріаршій грамоті до патріарха Московського сказано: «має отримати пергаментну грамоту та інші відповідні привілеї»¹⁶⁴; і так само в патріаршій грамоті до гетьмана: «і нехай всі привілеї будуть виконані ним рясно»¹⁶⁵.

Канонічне поминання

Іншою умовою поступки було поминання митрополитом спочатку імені Вселенського Патріарха, а потім патріарха Московського. Цей припис знаходимо в кількох документах: у патріаршій грамоті до патріарха Московського: «і нехай зберігає одне тільки, а саме: коли митрополит Київський звершує божественну і святу службу в своїй єпархії, нехай спочатку поминає поважне ім'я найсвятішого Вселенського патріарха свого часу, бо ним всі управляються і славно, і велично, він є автор і податель всякого добра в межах всесвіту; а потім [по-друге] ім'я патріарха Московського, як свого старшого»¹⁶⁶; у патріаршій грамоті до гетьмана: «Нехай зберігається тільки одне, а саме: коли митрополит Київський звершує у своїй єпархії святу й безкровну жертву, нехай поминає насамперед преподобне ім'я Вселенського патріарха, бо від нього вся вселенна втамовує свою спрагу і через нього поширюється добро по всьому світу»¹⁶⁷; у листі патріарха до імператорів Росії: «Тільки одне нехай буде збережено, а саме: коли митрополит Київ-

καθηγουμενοι των ιερων κ(αι) σεβασμι(ων) μοναστ(ηριων) κ(αι) ιερομοναχοι, εν||λαβ(εστατοι) ιερεις κ(αι) οσοι μοναχοι κ(αι) οι λοιποι παντες, αδεια κ(αι) προτροπη του || κατα καιρους εκλαμπρο(τατου) κ(αι) ενσεβεστατου χατμάνου του Запорожанову стра||теуματος κ(αι) εκатер(ων) των μερων Ворушенёвус, κ(αι) δια γραμμάτ(ων) συστατικων || πέμπειν τον εκλεχθεντα εις τον κατα καιρους π(ατ) ριάρχην Моσχοβι(ας)», (IX) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 105 і 106–107 (рос. переклад); АЮЗР, 1/У, с. 190.

¹⁶⁴ «И взимати ему на Мемврани именуемое дѣйство и еликая иныя чины приличны суть», (I) АЮЗР, 1/У, с. 168.

¹⁶⁵ «и вѣзмѣ привиліямъ его отъ него исправится пребогато», (II) АЮЗР, 1/У, с. 171.

¹⁶⁶ «и едино токмо да хранитъ, сиртъчь: егда будетъ митрополитъ Кіевскій совершати божественную и святую службу въ своей єпархїи, да поминаетъ во первыхъ честное имя по временамъ святѣйшаго вселенскаго патріарха, яко отъ него всѣ управляемы суть, и всякому благу виновну, и подателю суцѣ въ концахъ вселенныя преславно и чудно; потомъ же имя патріарха Московскаго, яко старца своего», (I) АЮЗР, 1/У, с. 168.

¹⁶⁷ «Единому токмо сохранену бывшу, то есть-егда митрополитъ Кіевскій во своей єпархїи совершаетъ божественную священную безкровную жертву, да поминаетъ во первыхъ пречестное имя вселенскаго патріарха, понеже отъ престола сего напояется вся вселенная и чрезъ него во всемъ мирѣ благая изліются», (II) АЮЗР, 1/У, с. 171.

ський буде служити в цій єпархії безкровну й божественну літургію, нехай спочатку поминає поважне ім'я Вселенського патріарха, бо через нього розподіляються всі блага в межах всесвіту і бо він є джерелом усього, і поблажливо з вищезгаданих причин віддав її [Київську митрополію] у підпорядкування патріархові Московському, а потім [вдруге] патріарха Московського»¹⁶⁸; у синодальному листі до імператорів: «тільки для того, щоб зберегти честь навколо вселенського престолу і щоб він не мав нехтування та сильного утиску в правах, ми наказали, щоб у цій митрополії співалося спочатку патріарше ім'я вселенського патріарха, а потім канонічне ім'я патріарха московського, теперішнім і майбутнім митрополитом у святих літургіях; одного через висвячення, яке він отримує [від патріарха] московського, і тому, що за канонами він повинен його поминати; іншого — через давні привілеї Вселенського престолу»¹⁶⁹; у синодальному листі, адресованому патріарху московському: «коли митрополит київський звершує в цій єпархії божественну й безкровну жертву, нехай поминає спочатку поважне ім'я вселенського патріарха, бо він є джерелом і владою і всюди поставлений над усіма парафіями та єпархіями, а потім [по-друге] патріарха московського, як свого старшого»¹⁷⁰.

У документі також вказується канонічна причина цього: «для збереження честі Вселенського Престолу і щоб не було нехтування або крайнього позбавлення його привілеїв, ми наказали, щоб у цій митрополії патріарше ім'я Вселенського патріарха співалося першим ... за давні привілеї Вселенського Престолу». До цих привілеїв належить і юрисдикція Вселенського престолу над Київською

¹⁶⁸ «ένος μόνου φυλαττομένου, δηλαδή ήνικά ο Μητροπολίτης Κιόβου ιεροουρών ειη την άναίμακτον και θείαν μυσταγωγίαν έν τή παροικία ταύτη, μνημονεύοι έν πρώτοις του σεβασμίου όνόματος του παναγιωτάτου Οικουμενικού Πατριάρχου, ώς έξ αυτού πάντα τά άγαθά εις τά της οικουμένης πέρατα διαδιδόμενα, και πηγή πάντων ών, και τρόπω συγκαταβατικώ χρωμένη διά τάς ρηθείσας αίτίας, και παρατιθεμένη εις τον θρόνον του Πατριάρχου Μοσχοβίας την ταύτης ύποταγήν, έπειτα του Πατριάρχου Μοσχοβίας», (III) СГД, IV, с. 513; АЮЗР, 1/V, с. 175 (рос. переклад).

¹⁶⁹ «только во еже хранитися чести окрестъ вселенского престола, и да не будетъ пренебреганіе и лишеніе весьма въ своихъ привиліяхъ, повелѣхомъ, во еже воспѣватися въ митрополіи сей патріаршескому имени вселенского патріарха въ первыхъ, потомъ правильно имя патріарха Московского, отъ по времени суицу митрополиту во священныхъ литургіяхъ; овоє убо хиротоніи ради, юже воспріимаетъ отъ Московскаго и долженствуетъ по правиломъ воспоминати его; ово же памяти ради древнихъ привиліи вселенского престола», (IV) СГД, IV, с. 515–516; АЮЗР, 1/V, с. 179.

¹⁷⁰ «Ηνικά δέ έκτελών ειη || ο μ(ητ)ροπολίτης ούτος Κιόβου έν τή παροικία ταύτη την θείαν κ(αι) ιεράν κ(αι) άναί||μακτον θυσίαν, μνημονεύση έν πρώτοις του σεβασμίου όνόματος του οικουμενικού || π(ατ)ριάρχου, ώς όντος πηγή κ(αι) άρχή κ(αι) ύπερκειμένον πάντων των πανταχοу πα||16ροικιών τε κ(αι) έπαρχιών, έπειτα του π(ατ)ριάρχου Μοσχοβί(ας) ώς γέροντος αυτού», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 101 і 103 (рос. переклад); СГД, IV, с. 518 (рос. переклад).

митрополією. Згідно з літургійною та канонічною традицією, священник або єпископ згадує ім'я тільки свого прямого канонічного глави, тобто священник (або диякон) — свого єпископа, єпископ — свого митрополита, а архієпископ або митрополит — свого патріарха¹⁷¹. Митрополит Київський повинен поминати Вселенського Патріарха першим, оскільки він є його канонічним патріархом, а патріарха московського «ὡς γέροντος καὶ προεστῶτος», і це через рукоположення. Адже визначена канонами першість Константинопольської кафедри не дає їй права поминатися митрополитами інших патріархатів, а лише своїми, а митрополити інших юрисдикцій поминають свого патріарха. Оскільки документи наполягають на канонічному поминанні Вселенського патріарха, ми можемо зробити висновок, що він є канонічним патріархом для митрополита й митрополії Київської. Поминання патріарха московського вводиться лише через висвячення чи переведення ним київського митрополита.

Майбутні контакти між українськими християнами та Великою Церквою

В одному з документів, патріаршому листі до гетьмана, ідеться про контакти християн України з Великою Церквою Христовою в майбутньому: «і віднині, і в майбутньому обидві великі імперії завдяки Богові перебувають у мирі, і якщо в якийсь час вам знадобиться найсвятіша Велика Церква Христова, повідомте про це її материнське лоно з великою відвагою, і без сумніву знайдете [на] ваші запитання відповіді і розпорядження»¹⁷².

Заборона на модифікацію рішення

В одному з документів, синодальному листі на ім'я патріарха московського, є пункт, що забороняє будь-яку модифікацію або опір прийнятому рішенню: «Нехай ніхто не протидіє і не суперечить цьому більше, ніж потрібно, оскільки це було зроблено добре й справедливо. Той, хто думає не так, як написано, або бажає якимось іншим чином виявити непокору й ворожість,

¹⁷¹ Ροδόπουλος, Π., Ἡ μνημόνευσις τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου, с. 91–95; Ροδόπουλος, Π., Ἡ μνημόνευσις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, с. 99–104. Див. також: Ченцова, В., Синодальное решение, с. 95–98; Ченцова, В., К интерпретации грамоты, с. 463–464.

¹⁷² «і отсель впрעדъ в миру пребывающихъ съ Богомъ двухъ величайшихъ царствъ, і аще нѣкогда вамъ нужда приключится къ святѣйшей великой Христовой церкви, съ дерзновеніемъ къ матерней ея утробѣ извѣстите, и безсумнительно имѣти будите вопросы ваши, и отповѣди, и повелѣнія», (II) АЮЗР, 1/V, с. 171.

виступає проти заповіді Господньої, і він отримає від Нього свою нагороду як зневажувач патріархів, які є живими, одухотвореними іконами Божими»¹⁷³.

Посилання на інші документи та Священний кодекс (Патріарший реєстр)

Документи часто посилаються на інші акти на цю тему та двічі повідомляють, що акт був «зареєстрований у Священному кодексі». Так, у патріаршій грамоті до патріарха московського сказано: «ця грамота ствердна на користь вашого блаженства, підпорядкування Московському престолу і уповноваження¹⁷⁴ за поблажливостю, щоб наглядати, а грамота до підвладних Київській єпархії — на свободу обирати митрополитом Київським того, кого захочуть»¹⁷⁵. Інформація такого ж типу зустрічається і в інших актах: у патріаршій грамоті до гетьмана: «Через те, розсудивши його похвальним і справедливим у всьому, ми його обома руками прийняли і підписаними грамотами синодально підтвердили»¹⁷⁶, і далі в тому самому тексті: «... дати відпускну грамоту¹⁷⁷, щоб було наказано через велику віддаленість місць і через війну, яка виникла між обома імперіями, щоб вона була під святішим патріаршим престолом великого та богохранимого града Москви»¹⁷⁸; у грамоті патріарха до імператорів Росії: «Для цього ми склали синодальні патріарші акти, які також були записані у Священному кодексі Великої Церкви Христової»¹⁷⁹; у синодальній грамоті на ім'я патріарха Московського: «Для того, щоб оголосити і підтвердити цю

¹⁷³ «μηδενός κατά τοῦτο ἐναντιούμενον ἢ ἀντιλέγοντος τὸ παράπαν, ὡς εὐλόγως κ(αί) ἢ δικαίως γεγονός. Ὁ δὲ παρὰ τὰ γεγραμμένα διανοηθεὶς ἢ ἄλλως πῶς βουῖ|ληθεὶς ἀπέθειεν ἢ ἐναντιότητα ἐνδείξασθαι, τῇ τοῦ Κ(υρίου) διαταγῇ ἀντιστήσε(ται), ἢ κ(αί) παρ' ἐκεῖν(ου) τὰς ἀντιμισθί(ας) ἔξει ὡς καταφρονητῆς τῶν π(ατ)ριαρχῶν, ὄντων ἢ εἰκόνων τοῦ Θ(εο)ῦ ἐμψύχων τε κ(αί) ζωσῶν», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 102–103 (рос. переклад); СГГД, IV, с. 518 (рос. переклад).

¹⁷⁴ ἔκδοσις.

¹⁷⁵ «Яко ко твоему блаженству утвердително есть сіе письмо, ради покорения ко престолу Московскому и издания по снисхождению и образъ смотрения и ко подлежащимъ Киевской епархїи письмо, ради свободы воеже избрати егоже хотятъ во митрополита к Киеву», (I) АЮЗР, 1/IV, р. 168.

¹⁷⁶ «Сего ради, яко благословное и во всемъ праведно разсудїшиа быти, обоими руками объяхомъ и печатными грамотами соборно утвердохомъ», (II) АЮЗР, 1/IV, с. 170.

¹⁷⁷ Це, мабуть, ἔκδοσις.

¹⁷⁸ «отпустительную грамоту дати, воеже хиротонисатися ради паче мѣрнаго мѣста отстоянія и ради приключившихся посредь двухъ царствъ войны, быти подлежащей подѣ святѣйшимъ патріаршескимъ великаго и богоспасаемаго града Москвы престоломъ», (II) АЮЗР, 1/IV, с. 170–171.

¹⁷⁹ «περὶ οὗ καὶ γράμματα Πατριарχικὰ συνοδικὰ ἐξετέθησαν, καὶ εἰς τὸν τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας κώδικα катеστρώθησαν», (III) СГГД, IV, с. 512; АЮЗР, 1/IV, с. 174 (рос. переклад).

справу, у Священному кодексі нашої Великої Церкви Христової була написана справжня синодальна грамота¹⁸⁰ і після копіювання передана блаженнішому патріарху Московському кир Йоакиму...»¹⁸¹; у листі Діонісія, колишнього патріарха Константинопольського, до патріарха Московського: «ми писали вам і посилали патріаршій грамоти про підтвердження, щоб ви висвятили митрополита київського і щоб він був під владою і пануванням патріаршого престолу Московського, але відповіді не отримали і дивуємося»¹⁸².

Посилання на інші документи наявні в перших трьох текстах місяця травня, але жодного синодального акту, датованого травнем, невідомо, а всі синодальні тексти датовані червнем, без жодної згадки про печатку в їх перекладах. Крім того, в листі Діонісія після його патріаршества йдеться лише про «патріаршій та підтверджуючі грамоти». Жоден із цих документів не зберігся «у Священному кодексі».

Строк дії дозволу

Про тривалість такої ситуації лише туманно згадується, не сказано, що це зроблено «навіки-вічні» чи будь-яка інша подібна формула, як це зазвичай вказується в патріарших актах. Так, у патріаршій грамоті до патріарха Московського використана така формула: «і щоб віднині ця митрополія Київська була під святим патріаршим престолом Московським»¹⁸³. В інших актах цей дуже важливий аспект також виражений нечітко: патріарший лист до російських імператорів: «і патріархів після нього так само... і тих, що є його ієрархами [= митрополитами Київськими], теперішнього й майбутніх після нього, яких вони визнають своїм першим та вищим патріархом Московським теперішнім і майбутнім, будучи від нього рукоположені»¹⁸⁴. У синодальному листі

¹⁸⁰ ἔκδοσις.

¹⁸¹ «Διὸ καὶ εἰς δὴλωσιν καὶ βεβαίωσιν τῆς ἢ ὑποθέσεως ταύτης ἐγράφη τὸ παρὸν συνοδικὸν ἐκδόσεως γράμμα ἐν τῷ ἢ ἱερῷ τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστοῦ) Ἐκκλ(ησίας) κώδικι /καὶ/ μεταγραφέν, ἐνεχειρίσθη τῷ μακαρίω(ωτάτῳ) ἢ π(ατ)ρί(αρχῆ) Μοσχ(οβί(α)ς) κύρ(ι) Ἰω(ακείμ)», (V) Ченцова, В., Синодальное решение, с. 102–103 (рос. переклад); СГД, IV, с. 518–519 (рос. переклад).

¹⁸² «писали мы вамъ, послали же и патріаршескія и утвердительныя грамоты, да рукополагают митрополита Киевскаго, и онъ да будетъ подъ началомъ и господствомъ патріаршескаго престола Московскаго, и никакова отвѣта не пріяхомъ и удивихомся», (X), АЮЗР, 1/V, с. 191.

¹⁸³ «И да отънынѣ тоя митрополія Киевская да будетъ подлежащи къ святому патріаршескому Московскому престолу», (I) АЮЗР, 1/V, с. 167.

¹⁸⁴ «καὶ οἱ μετὰ τοῦτον Πατρί(αρχ)αὶ ὁμοίως ... καὶ οἱ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντες, ὅ τε ἤδη καὶ ὁ μετὰ τοῦτον, γινώσκωσι γέροντα καὶ προεστῶτα αὐτὸν τὸν κατὰ καιροῦς Πατρί(αρχ)ῆν Μοσχ(οβί)ας ὡς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονούμενοι», (III) СГД, IV, с. 512; АЮЗР, 1/V, с. 175 (рос. переклад).

до імператорів зазначається: «*і нехай буде відтепер і в майбутньому таким чином поставлення [митрополита] київського на спасіння християн, що живуть там*»¹⁸⁵.

Тип акту: ἔκδοσις (дозвіл)

Як ми бачили, у документах, що стосуються цієї справи, часто йдеться про «лист про дозвіл» («*ἐκδόσεως γράμμα*» / «*издательная грамота*»); так називається основний акт у його висновку (V). Насправді це технічний термін «*ἔκδοσις*», який використовується для позначення дозволу на проведення виборів та / або рукоположення чи єпископського переміщення.

Оскільки право обирати, висвячувати й переміщувати митрополитів та архієпископів належало патріархові і його Синоду, це іноді залежало від дозволу, наданого митрополитам актом, відомим під назвою «*ἔκδοσις*». Ми знайшли свідчення цього починаючи з 1628 р.¹⁸⁶ У виданнях і рукописах є кілька документів такого типу: перший, текст якого зберігся, датується 1651 р.¹⁸⁷, а інші датуються другою половиною XIX ст.¹⁸⁸

Ἐκδοσις — це дозвіл і доручення на обрання та / або висвячення чи переведення митрополита або архієпископа; іноді вказується місце обрання та висвячення, іноді навіть кандидат. Найчастіше бенефіціарами ἔκδοσις є єпископи Вселенського патріархату, але бувають і винятки (іноді інші патріархи¹⁸⁹). Акти щодо Київської митрополії 1686 р. підпадають під ту саму ідею: висвячення або переведення з дозволу і за дорученням митрополита київського, здійснене іншим патріархом, ніж його власний, із тією різницею, що інші ἔκδοσις давали за один акт висвячення або переведення, а ἔκδοσις 1686 р. — за кілька актів.

¹⁸⁵ «*и да будеть отнынѣ и впредѣ симъ образомъ хиротонисаніе Киевского, спасенія ради тамо живущихъ христіанъ*», (IV) СГГД, IV, с. 516; АЮЗР, I/V, с. 179.

¹⁸⁶ «*Γράμμα ἐκδόσεως τοῦ Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου Νικοδήμιου Μεταξᾶ ἀντὶ τοῦ ... καὶ προβιβασμοῦ τῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου εἰς Ἀρχιεπισκοπήν*». Vat. Gr. 2450, с. 59. Однак у рукописі, що містить копії актів, ми не знаходимо документа, про який іде мова, але обидва рази — копію акта про обрання митрополита, про який іде мова (Vat. gr. 2419, f. 238r–240r).

¹⁸⁷ Γεδεών, Μ., *Κανονικαὶ διατάξεις*, I, с. 53–54.

¹⁸⁸ Тут для прикладу: Vat. gr. 2450, f. 139r, 140r; Vat. gr. 2436, f. 259r, 427r; Γεδεών, Μ., *Κανονικαὶ διατάξεις*, с. 87, 138, 141–143, 453; Δελικανής, Κ., *Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι*, III, с. 381, 385, 389–391, 424, 482, 485, 486, 487–488, 488–491, 492–493; Μανούσακας, Μ., *Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ γράμματα*, с. 81–82, 88–89, 91; Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Α., *Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη*, 4, с. 315.

¹⁸⁹ Vat. gr. 2436, f. 259r, 293r.

Висновок

Усі відомі документи говорять про духовну потребу, викликану війнами між Османською та Російською імперіями¹⁹⁰, які перешкождали нормальній опіці Матері-Церкви в Київській митрополії, один із регіонів якої був політично поглинутий державою Росія.

Єдиний текст, що зберігся в грецькому оригіналі, стверджує, що «Блаженніші патріархи Московські і всієї Русі, теперішні й майбутні, мають дозвіл висвятити його [митрополита київського]» («ἔχῃ ἁδείαν ὁ κατὰ καιροῦς μακαριώτατος Πατριάρχης Μοσχολίας καὶ πάσης Ῥωσσίας χειροτονεῖν τοῦτον»). І він повторює: «висвячувати за дозволом» («ἐπ'ἁδείας χειροτονεῖν»), так само для акта, що зберігся в грецькій копії. Крім того, щодо єпископів, духовенства і правителів Київської митрополії повідомляється, що «вони матимуть дозвіл, коли буде... обирати, кого захочуть» («ἔχειν τοῦτους ἁδείαν ἤνικα ἐμπίπτῃ χρεία ... ἐκλέγειν οὗτοι ὄντινα βούλωνται»). У російському перекладі, як і в текстах, що дійшли до нас лише в перекладі, ідеться про свободу присвячувати та обирати.

У всіх документах викладено три умови, за яких цей дозвіл було надано:

1) обрання митрополита єпископами, духовенством і знаттю з дозволу й наказу гетьмана;

2) спільне поминання як Вселенського патріарха, так і патріарха московського. Першого з огляду на його привілеї, тобто юрисдикції над Київською митрополією і всією Росією та першість честі; другого — через висвячення митрополита київського патріархом Московським;

3) збереження всіх привілеїв митрополита київського.

Лише в одному тексті згадується, що митрополит Київський підлягає суду патріарха Московського.

Тривалість цієї поступки взагалі не згадується: лише зазначено, що «і патріархи після нього» матимуть це право, без додавання займенника «всі» або що цей стан є постійним і остаточним, як це систематично вказується в патріарших актах.

Здійснювана дія в документі називається «ἔκδοσις», що має лише одне значення: надання дозволу на обрання та / або висвячення чи переміщення єпископа.

¹⁹⁰ Оскільки виникає питання, про які країни йдеться в текстах, коли вони говорять про війни між «двома великими імперіями», я продовжую вважати, що вони повинні мати на увазі Османську імперію і Росію, тому що далі в текстах говориться, що з тих пір, як між цими двома імперіями встановився мир, християни України змогли спілкуватися із Вселенським Патріархатом.

Судячи з документів на цю тему, патріарх Московський не мав права на приєднання чи зміну юрисдикції митрополії (що заборонено канонами), а лише дозвіл на висвячення митрополита. Це було зроблено лише з пастирських міркувань, а також через політичну ситуацію, тиск та економічні проблеми. Цей дозвіл був наданий екзархічно і лише в адміністративних цілях. Саме з цієї причини патріарх Діонісій, покинувши патріарший престол, називав патріарха Московського «екзархом». Канонічний статус Київської митрополії подібний до статусу єпархій нових територій (Νέων Χωρῶν) в Греції¹⁹¹ з тією різницею, що документи не включають Київську митрополію в адміністративну систему Церкви Росії, а лише дають дозвіл патріарху Московському висвячувати (і судити) митрополита. З одного боку, збереження канонічних прав Вселенського Престолу над митрополією прямо не сформульовано, а з іншого — впливає з тяглості актів.

Жодна з умов цієї поступки не була дотримана Церквою Росії: обрання митрополита перейшло до рук Синоду Росії, поминання Вселенського патріарха припинилося, а привілеї митрополита були відібрані, і так само митрополія перестала існувати як церковна одиниця. Слід також згадати про скасування патріаршого інституту в Російській Церкві кількома роками пізніше (1721 р.). Ця поступка не досягла своєї мети — блокування унії з Римською Церквою, а навпаки, спровокувала приєднання до Греко-Католицької Церкви більшості православних Західної України, які не бажали підкорятися ні імператорові, ні патріархові Росії.

Важливо, що в Актах не йдеться про патріарші ставропігії, які канонічно залишалися під повною юрисдикцією Вселенського патріарха як незалежні від митрополії, але які згодом були незаконно узурповані Церквою Росії. Слід також зазначити, що канонічні права Вселенського Престолу в Криму були незаконно узурповані після завоювання регіону Росією в 1783 р., оскільки жодних документів того часу з цього приводу не існує.

Таким чином, Київська митрополія не була передана під юрисдикцію Церкви Росії і залишається однією з єпархій Вселенського Престолу, а патріарх Московський має лише екзарший дозвіл на висвячення або поставлення митрополита Київського, який залишається єрархом Вселенського Престолу і тому повинен поминати ім'я Вселенського Патріарха як свого патріарха.

¹⁹¹ Див. Βαβοϋσκος, Κ., *Η νομοκανονική ύπόσταση*, с. 9–11 (примітка 1, цитата з Томосу).

Як ми бачимо з листа Діонісія, після того як його усунуто з патріаршества, ця поступка була поставлена під сумнів Вселенським Престолом ще в 1688 р. або раніше.

Слід також пам'ятати, що митрополія Алеппо, яка була приєднана до Вселенського Престолу 1757 р. через адміністративні труднощі з боку Антіохійського патріарха, згодом була повернута власному патріарху; в одному з документів на цю тему говориться: «Наш ... Вселенський Престол з давніх часів вважав цілком належним опікуватися іншими Святішими Патріаршими й Апостольськими Престолами і допомагати їм своїми силами в разі потреби, але привласнювати їх права і переважати над ними, завдаючи їм шкоди, не тільки цього не робити, але й чути про це — не терпимо. Бо перше справедливе й гідне саме собою; друге, навпаки, несправедливе та негідне патріаршої гідності»¹⁹².

1. АЮЗР, 1/V — Архив Юго-Западной России, ч. 1, т. V, Киев, 1859.
2. Бурева, В., Присоединение Киевской митрополии — Бурева, В., Присоединение Киевской митрополии к Московскому патриархату: Как это было, http://www.bogoslov.ru/text/315141.html#_ftn10.
3. Βαβουσκος, Κ., Η νομοκανονική υπόστασις — Βαβουσκος, Κ., Η νομοκανονική υπόστασις τῶν μητροπόλεων τῶν Νέων Χωρῶν, Θεσσαλονίκη, 1973.
4. Воссоединение Киевской митрополии // Воссоединение Киевской митрополии с Русской православной церковью, 1676–1686 гг. : Исследования и документы, Москва, 2019.
5. Γεδεῶν, Μ., Κανονικαὶ διατάξεις — Γεδεῶν, Μ., Κανονικαὶ διατάξεις: Επιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα τῶν αγιωτάτων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου μέχρι Διονυσίου τοῦ Ἀδριανουπόλεως, 2 τ., Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1888–1889.
6. Δελικανής, Κ., Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι — Δελικανής, Κ., Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεροφυλακείου σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἐγγράφα, 3 τ., Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Τυπογραφείου, 1902–1905.
7. Καρανικόλας, Π., Κλείς — Καρανικόλας, Π. (μητροπολίτης Κορίνθου), Κλείς ὀρθόδοξων κανονικῶν διατάξεων, Ἀθήναι, 1979.
8. Кул, О., Кульчинський, О., Підпорядкування Київської митрополії — Кул, О., Кульчинський, О., Підпорядкування Київської митрополії Москві: загадки московського посольства до Туреччини 1686 р. у світлі османських джерел, Український історичний журнал 5 (2016) 181–194.
9. Лурье, В., Русское православие — Лурье, В., Русское православие между Киевом и Москвой очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками, Москва, 2009.
10. Μανούσακας, Μ., Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ γράμματα — Μανούσακας, Μ., Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ γράμματα (1547–1806) πρὸς τοὺς ἐν Βενετία μητροπολίτας Φιλαδελφείας καὶ τὴν Ὀρθόδοξον Ἑλληνικὴν Ἀδελφότητα, Βενετία, 1968.

¹⁹² «Τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι μὲν καὶ ἐκ τῶν ἐνόητων βοηθεῖν πρὸς τὰς χρεῖας καὶ τοῖς λοιποῖς ἀγιοτάτοις Πατριαρχικοῖς καὶ Ἀποστολικοῖς Θρόνοις, πάντῃ προσήκον ἐκ παλαιῶ ἡγεῖται ὁ καθ' ἡμᾶς οὐτως ἀγιοτάτος Πατριαρχικός, Ἀποστολικός, καὶ Οἰκουμενικός Θρόνος, ἀφαιρέσθαι γέ μὴν ἐκείνων τὰ δίκαια καὶ πλεονεκτεῖν ἀδικοῦντα, οὐχ ὅπως πράττειν, ἀλλ' οὐδὲ ἀκοῦειν ἀνέχεται. Ἐκεῖνο μὲν γὰρ δίκαιον καὶ ἄξιον ἑαυτοῦ, τοῦτο δὲ τουναντίον ἀδικον τε καὶ ἀπρεπὲς τῷ Πατριαρχικῷ ἀξιώματι» Δελικανής, Κ., Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι, II, σ. 217.

11. MM — Miklosich, F., Müller, J., *Acta et diplomata graeca Medii Aevi sacra et profana* 6 vol., Vindobonae, 1860–1890.
12. Милаш, Н., *Правила* — Милаш, Н., *Правила (κανόνες) православної церкви с толкованиями*, 2 т., Санкт-Петербург, 1911–1912.
13. Огієнко, І., *Українська церква* — Огієнко, І., *Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви*, т. 1-2, Київ, 1993.
14. Павлов, А., *Памятники* — Павлов, А., *Памятники древнерусского канонического права: ч. 1 (Памятники XI–XV в.)*, (Русская историческая библиотека, 6), Санкт-Петербург, 1908.
15. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Α., *Τεροσολυμιτική βιβλιοθήκη* — Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Α., *Τεροσολυμιτική βιβλιοθήκη: ἤτοι κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἀγιοτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ ὀρθοδόξου πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Τεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων ἐλληνικῶν κωδίκων*, 5 τ., Ἐν Πετροῦπόλει, 1891–1915.
16. Parathomas, G., *Le Corpus canonum* — Parathomas, G., *Le Corpus canonum de l'Eglise (Ier — 9e siècles): le texte des Saints Canons ecclésiiaux*, Katerinè, 2016.
17. PG — *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, 161 vol., Petit-Montrouge, 1857–1866.
18. Πηδάλιον — Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός, τῆς Μίας Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη, 2016.
19. ПСЗРИ — *Полное собрание законов Российской Империи: Собрание Первое*, Т. I: 1649–1675, СПб., 1830.
20. Полонська-Василенко, Н., *Історія України* — Полонська-Василенко, Н., *Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року*, Київ, 1992.
21. ΡΡ — Ράλλης, Γ., Ποτλης, Μ., *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ιερῶν Κανόνων τῶν τῶ ἀγίων καὶ Πανευφημῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν ιερῶν Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος Ἀγίων Πατέρων*, 6 τ., Ἀθήνησιν, 1852–1859.
22. *Das Register — Das Register des Patriarchats von Konstantinopel*, hrsg. von H. Hunger, O. Kresten (et al.), Wien, 1981.
23. Ροδόπουλος, Π., Ἡ μνημόνευσις τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου — Ροδόπουλος, Π. (μητρ. Τυρολόης καὶ Σερεντίου), Ἡ μνημόνευσις τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπισκόπου κατὰ τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν - ἡ μνημόνευσις τοῦ πρώτου εἰς τὰς ἐπαρχίας τῶν καλουμένων Νέων Χωρῶν τῆς Ἑλλάδος, *Μελέται Β΄*, Θεσσαλονίκη, 2008, с. 91–95.
24. Ροδόπουλος, Π., Ἡ μνημόνευσις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν — Ροδόπουλος, Π. (μητρ. Τυρολόης καὶ Σερεντίου), Ἡ μνημόνευσις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν ὡς πρώτου τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας Ἑλλάδος καὶ ἡ μνημόνευσις αὐτοῦ ὡς πρώτου εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῶν «Νέων Χωρῶν», *Μελέται Β΄*, Θεσσαλονίκη, 2008, с. 99–104.
25. СГГД, IV — *Собрание государственных грамотъ и договоров, хранящихся въ государственной коллегии иностранныхъ дѣлъ*, ч. 4, Москва, 1826.
26. Ченцова, В., Синодальное решение — Ченцова, В., Синодальное решение 1686 г. о Киевской митрополии, *Древняя Русь: Вопросы медиевистики* 2 [68] (2017) 89–110.
27. Ченцова, В., К интерпретации грамоты — Ченцова, В., К интерпретации грамоты вселенского патриарха Дионисия о передаче Киевской митрополии в юрисдикцию московского патриарха, *Вспомогательные исторические дисциплины и источниковедение. Материалы XXVII Междунар. науч. конф.*, Москва, 2015, с. 461–464.
28. Ченцова, В., *Киевская митрополия* — Ченцова, В., *Киевская митрополия между Константинополем и Москвой: 1686*, Киев, 2020.